

ALKOTMÁNYJOG

BERTA ZSOLT

A VÁLASZTÁSI FORMULÁK*

I. A VÁLASZTÁSI FORMULÁKRÓL

1. VÁLASZTÁSI RENDSZEREK ÉS VÁLASZTÁSI FORMULÁK

1.1. A választási rendszerek történeti típusai

A választási rendszer választás-típológiában használt fogalma elsősorban az adott választási rendszer elveit, a szavazás formáját, a mandátumkeletkezés folyamatát, az eredmények megállapításának módszerait foglalja magában.

A XIX. század a többségi választási rendszerek, a XX. század az arányos választási rendszerek évszázada volt, a XXI. század pedig előreláthatólag a vegyes választási rendszerek évszázada lesz – írja Dezső Márta a XX. század végi nyugat-európai választási rendszerekről szóló tanulmányában.¹

A XIX. században a választási rendszerek két alaptípusa alakult ki. A jelöltcentrikus többségi rendszerek, majd a múlt század végén a pártcentrikus arányos rendszerek. A többségi választási rendszer a tömegpártok kialakulásával és megerősödésével elvesztette támogatottságát, és a századforduló után az európai országok nagy része az arányos rendszerre tért át. Van azonban Európában két ország, mely máig megőrizte a többségi modellt: Nagy-Britannia egyfordulós relatív többségi, míg Franciaország kétfordulós abszolút többségi rendszert működtet.

A választási rendszerek megváltoztatása politikai indíttatású volt, de eszmei gyökerei a felvilágosodáshoz nyúlnak vissza. A többségi rendszerek nem képesek biztosítani a többség akaratát – állították a felvilágosult világkép képviselői. 1789-ben a *provence-i* rendi gyűlésen fogalmazta meg először Mirabeau a politikai képviselő „képmás teóriáját”, és számos más felvilágosult tudós is tett javaslatot a többségi rendszer megreformálására, így például Jean-Charles de Borda vagy Marguis Condorcet is.

* A szerző az ELTE-SZIF Oktatási Intézet jogász szak V. évfolyamának hallgatója. A dolgozat a XXV. OTDK Jogtudományi Szekciójának *Alkotmányjog* (IV.) tagozatán III. díjat nyert. A dolgozat konzulense: Papp Imre.

Amíg a XIX. és XX. század fordulója előtt a politikai irányítást egy szűk hatalmi elit tartotta kézben, addig a többségi rendszer tökéletesen megfelelt az igényeknek. A századforduló környékén megjelenő tömegpártok azonban új igénnyel léptek fel: céljuk, hogy a pártok a leadott szavazatok arányában részesüljenek a mandátumokból. Ezen igény elméleti megalapozására pedig a XIX. század utolsó harmadában került sor.

1864-ben Amszterdamban tartottak egy nemzetközi tudományos konferenciát, melynek célja az arányos választási rendszer megteremtése volt. A legfontosabb kérdés egy angol ügyvéd, nevezetesen Thomas Hare által kidolgozott rendszer megvitatása volt. A konferencia kézzelfogható eredményt nem hozott, de elindított Európában egy folyamatot, mely során az arányos választási rendszer híveinek száma egyre inkább gyarapodott, és folyóiratok is megjelentek, könyvek is íródtak ebben a témakörben.²

A következő nevezetes dátum 1885, amikor Antwerpenben rendeztek konferenciát. Az összegyűltek feladata az volt, hogy eldöntsék Thomas Hare vagy a belga Victor d'Hondt szisztémája megfelelőbb-e. Végül a d'Hondt-rendszer győzedelmeskedett, melyet először 1889-ben, Belgiumban vezettek be, majd Belgium után szinte minden európai demokratikus állam áttért az arányos rendszerre a XX. század elején.

A konferencián elfogadtak egy határozatot, melyben található három pont, mely az arányos képviselet előnyeit és a többségi hátrányait ecseteli:

„1. Az abszolút többségi választási rendszer sérti a választó szabadságát, csalást és korrupciót provokál, és a képviselő helyek többségét azoknak juttatja, akik a választásokon kevesebb szavazatot kaptak.

2. Az arányos képviselet az egyedüli eszköz, mely az országban a valódi többségnek garantálja a hatalmat, ugyanakkor biztosítja, hogy a kisebbségek ténylegesen hallathassák hangjukat, és a választók valamennyi jelentősebb csoportja megfelelő képviselethez jusson.

3. Az egyes országok sajátosságaira való tekintettel a belga szövetség által elfogadott d'Hondt rendszer – a versengő listák eredményein alapuló mandátumelosztással – jelentős előrelépést mutat a korábban javasolt szisztémákhoz képest, és hatékony gyakorlati eszközt jelent az arányos képviselet bevezetéséhez.”³

1.2. A választási rendszerek tipológiája

A választási rendszerek felosztása nem lehetséges éles határvonalak mentén, nem lehet leegyszerűsíteni. Újabb és újabb megoldások jelennek meg a nemzetközi gyakorlatban, amelyek arra kényszerítik a választáskutatókat, hogy újragondolják meglévő csoportosításait, és újfajta csoportokat, alcsoportokat kapcsoljanak a régiek mellé. Ez mindig árnyaltabbá teszi a meglévő tipológiákat, vagy új tipológiai megoldásokat indukál.

A választási rendszerek tipizálásának, illetve újra- és újragondolásának jelentősége abban áll, hogy megszünteti a többségi és arányos rendszer közti éles határvonalat, mely sok évtizeden át jellemezte a választástudományt.

A leelterjedtebb csoportosítás a választási formula szerint történik,⁴ melyet Enid Lakeman foglal össze (1. ábra, *Függelék*). Lakeman megkülönbözteti a többségi és az arányos rendszereket, illetve a félarányos rendszerek csoportját. A többségin belül egyes és többmandátumos körzeteket különít el. Az arányos rendszerekhez sorolja a vegyes (kombinált) rendszereket.

Vernon Bogdanor hasonló elvek alapján osztályoz (2. ábra, *Függelék*), de a többségi rendszert két külön csoportra bontja (egyszerű-abszolút többségi), és külön csoportként kezeli. Új Lakeman csoportosításához képest a blokkszavazat elkülönítése az egyszerű többségin belül, illetve különbség még, hogy nem találjuk meg nála a vegyes rendszerek besorolását. Újdonságként jelennek meg a listák és a mandátumelosztás szintjei.

A választási rendszerek osztályozhatók még szavazási struktúra szerint is,⁵ de lehetséges az arányosság, mint besorolási szempont figyelembe vétele is,⁶ bár ez nem olyan egyértelmű, mivel az arányosság nem pusztán a formulától függ.

Mint majd azt a dolgozat kapcsán látni fogjuk, jelentős számunkra még Blais csoportosítása,⁷ aki a Douglas W. Rae által megállapított változat szerint osztályozza a választási rendszereket. Blais két fő kategóriája a) a választási szabályok (1, szavazási struktúra; 2, körzeti struktúra; 3, formula); b) az eredmény: az egyenlőtlenség foka.

Fentebb a legjelentősebb csoportosítási módokat ismertettem.⁸ Természetesen ezek mellett még többféle szempont szerint kialakíthatók a tipológiai megoldások.

2. A VÁLASZTÁSI FORMULÁK TÍPUSAI

A választási formulákat gyakran (tévesen) azonosítják a választási rendszerekkel, holott a választási formulák (más néven képletek, választási eljárások, stb.) szűkebb értelműek: a választási rendszer egyik elemei, amelyek révén a megszerzett szavazatok mandátumokká alakíthatók.⁹

A választási formulákat (Lakeman csoportosításától kissé eltérően) a 3. táblázat tartalmazza. Láthatjuk, hogy a választási formuláknak három fő csoportja van: többségi, félig arányos és arányos. Ezekben belül további altípusokat találhatunk. Lássuk most ezeket!

2.1. A többségi formulák

A többségi formulákat tiszta formájukban ma már nem igazán alkalmazzák, kivétel persze van: például Nagy-Britannia. Gyakoribb az, ha valamely vegyes választási rendszer többféle formulát alkalmaz, így ezek egyike többségi formula is lehet (például Magyarországon az egyéni választókerületekben). Történetileg nagyon sok változata létezett mind az elméletben, mind a gyakorlatban. Alább csak a legjelentősebbekkel foglalkozom.

2.1.1. A relatív többségi formula

A relatív többségi a legrégebben létező formula. A XX. századtól kezdve azonban már csak egyes Westminster-típusú demokráciák alkalmazzák eredeti formájában. Ezekben az államokban a hagyományok és a társadalmi törésvonalak miatt megmaradt ez a rendszer. Sok kis ország is megpróbálta alkalmazni ezt, de a brit társadalom- és párt-szerkezet hiányában ez nem lehetett sikeres – mutatja példájuk.

A formulához rendszerint kétpártrendszert és stabil kormányzást társítanak, nagy aránytalansági mutatókkal. Azonban ezek még a Nemzetközösség egyes volt tagállamaiban sem érvényesülnek tisztán, inkább csak az angol választások során (1. táblázat).

1. táblázat. Hány százalékos mandátumot eredményezett egy százalékos szavazat? (M/V)

Év	Konzervatívok	Munkáspárt	Liberalisok	Egyéb
1959	1,17	0,93	0,15	0,11
1964	1,11	1,14	0,12	0,00
1966	0,95	1,20	0,22	0,17
1970	1,12	1,06	0,12	0,34
1974/1	1,22	1,27	0,11	0,67
1974/2	1,21	1,27	0,10	0,62
1979	1,21	1,14	0,12	0,47
1983	1,44	1,16	0,13	0,69
1987	1,36	1,14	0,15	0,81
1992	1,20	1,18	0,16	1,00

Forrás: George E. Delury (szerk.): *World Encyclopedia of Political System*. Harlow: Logman, 1087.

A fentiek mutatják, hogy Angliában a relatív többségi rendszer a két nagy pártot felülreprezentált helyzetbe hozza, míg az utóbbi évtizedekben jelentősen megerősödött liberálisok arányossági mutatója szinte mindig 0,2 alatt marad, s az egyéb pártok jelöltjei mélyen alulreprezentáltak.

A választások mindig egypárti kormányzást eredményeznek, melyekben ritka a kormányválság. Ha mégis van válság, akkor inkább a kormányzópárton belül alakulhat ki, ha az úgynevezett „*backbenchers*” (azaz a párt háttérben lévő politikusai) sikeresen buktatják meg párton belül a „*frontbenchers*”-t (azaz a párt előtérben lévő politikusait).

Le kell azonban szögezni, hogy a fenti megállapítások a brit rendszerre vonatkoznak. A formula, mivel csak egyike a választási rendszer elemeinek, nem lehet kizárólagos meghatározója egy politikai struktúrának. Ebben más tényezők is szerepet játszanak, s nem csak a választási rendszer többi változóját tekintve, de azon kívül is, úgymint a társadalmi törésvonalak, az egyes régiók, eltérő adottságok, hagyományok stb.

A rendszerben igen nagy az elveszett szavazatok száma (a legitimációs deficit), ez pedig nagy aránytalanságokhoz vezethet. Sőt, ha három vagy több párt versenyez, akkor az aránytalansági mutató még nagyobb lehet az angolnál (lásd például Magyarországon az egyéni kerületi rendszer első fordulójának eredményeit).

Ezek után tekintsük át a relatív többségi formula egyes alfajait! Ha a relatív többségi formulára gondolunk, az jut eszünkbe, hogy egyéni választókerületekben alkalmazott formuláról van szó, holott a relatív többségi formula alkalmazható listás rendszer mellett is (természetesen ez csak többmandátumos körzetekben lehetséges), melyre ma is van élő példa: ilyen például Tunézia választási rendszere. Jellemzőbb azért az, hogy egyéni választókerületekben alkalmazzák. A módszer lényege, hogy választókerületben azé lesz a mandátum, aki relatíve (a többi jelölthöz viszonyítva) a legtöbb szavazatot szerzi.

Az egyéni választókerület lehet egymandátumos (ahogy a fentebb elemzett brit rendszerrel láttuk vagy például Magyarországon a polgármester-választásoknál), de lehet többmandátumos is, ahol a választó egyszerre több jelöltre is szavazhat.

A többmandátumos szisztéma egyik speciális fajtája a többes rendszer (például Magyarországon a „kislistás” választások esetében vagy a brit helyi választásokon). Ilyen-

kor a szavazónak annyi szavazata van, ahány mandátumot meg lehet szerezni a választókerületben. A szavazatait nem kumulálhatja, tehát különböző jelöltekre kell leadnia.

A korlátozott (limitált) többmandátumos rendszerben a választónak egynél több szavazati lehetősége van, de nem annyi, mint az összesen megszerezhető mandátumok száma. A szavazó egy jelöltre csak egy szavazatot adhat le, de lehetősége van arra, hogy az összes mandátumával ne éljen.

A halmozott (kumulált) többmandátumos rendszerben viszont egy jelöltre több voksot is leadhat. Az így felépített választási rendszer azonban rendkívül felkészült pártokat igényel. A pártoknak tisztában kell lenniük támogatottságuk mértékével minden választókerületben, mivel ha túlbecsülik magukat, és a kelleténél több jelöltet állítanak, akkor jelöltjeik a szavazatokat megoszthatják, és így lehet, hogy egyik sem szerez mandátumot. Viszont ha kevesebb jelöltet állítanak, akkor értékes szavazatok veszhetnek el azáltal, hogy a jelöltjük „túlneri” magát, és a győzelemhez szükséges szavazatoknál sokkal többet szerez, a felesleg pedig jól jöhetne például egy másik jelöltjüknél.

2.1.2. Borda

A többségi formulák egyik speciális fajtája az úgynevezett Borda-módszer, mely feltalálójáról, Jean-Charles de Bordáról kapta elnevezését. A rendszer lényege, hogy a választó összes preferenciáját számba veszi és súlyozza azokat. Egy első preferencia négy pontot ér, egy második három pontot, egy harmadik két pontot, egy negyedik egy pontot, és végül egy ötödik preferencia már nem ér egy pontot sem.

Ezt a megoldást jelenleg nem alkalmazzák sehol, viszont több választásokkal foglalkozó tanulmány megemlíti történelmi jelentősége miatt, hiszen az arányos rendszer felé való útkeresést jelentette az 1770-es években.

Borda állította, hogy a relatív többségi rendszer helytelen, hiszen ha például A jelölt nyolc szavazatot kapott, B hetet, C hatot, és mindegyik szavazó, aki B mögött második jelöltnek C-t preferálja és minden C jelöltre szavazó pedig B-t, akkor látható: A jelölt B-vel vagy C-vel történő közvetlen vetélkedésben 13:8 arányban alul maradna.¹⁰

Ezt a problémát Marguis de Condorcet márki is vizsgálta. Innen a Condorcet-győztes és a Condorcet-vesztes terminus. Condorcet-győztes az, aki minden más jelöltet le tud győzni minden páros összehasonlításban, és Condorcet-vesztes az, aki minden ilyen páros versengés során vereséget szenved. A példában akár B, akár C lehetne Condorcet-győztes.

Condorcet azt is bebizonyította, hogy ha legalább három jelölt és három szavazó van, nem mindig lehetséges Condorcet-győztes megállapítása. Lehetséges ugyanis a körbeverés: A legyőzi B-t, B legyőzi C-t, C pedig A-t. Ez a „Condorcet-paradoxon”.

2.1.3. Az abszolút többségi formula

Az abszolút többségi formula szerint a mandátumot az a képviselő szerzi meg, aki a szavazatok több mint 50%-át megkapta. A rendszer azonban sehol sem működik tiszta formában, hanem csak más formulával együtt. Ennek oka, hogy eredményes választás csak akkor jöhetne létre biztosan, ha csak két jelölt, két alternatíva állna egymással szemben, ezt viszont az egyes országok tagolt pártrendszere nem teszi lehetővé.

Az már más kérdés, hogy a parlamenti döntéshozatalban elfogadott eszköz. Itt nem fenyeget zsákutca, mivel a kormánypártnak, kormánykoalíciónak abszolút többséggel kell bírnia a törvényhozásban, ha ténylegesen kormányozni akar.

A listás változat elméletileg itt is lehetséges, de ma már ezt nem alkalmazzák, legutóbbi példája az 1951-es francia választójogi törvényben lelhető fel.

Az egyéni változata viszont manapság is több államban előfordul, akár kétfordulós, akár alternatív formában.

A kétfordulós formát alkalmazzák a francia nemzetgyűlési választásokon vagy például Macedóniában.

Az első fordulóban a jelölteknek a szavazatok több mint felét meg kell szerezniük. Ha ez nem sikerül, akkor a következő fordulóra jutó jelöltek számát valamilyen módon csökkentik (például a legtöbb szavazatot szerzett két,¹¹ vagy három jelölt versenyez tovább, vagy valamilyen százalékos érték a határ vonal – Magyarországon a kettő kombinációja).

A kétfordulós rendszer tovább bontható aszerint, hogy a második forduló relatív (például Magyarország) vagy abszolút többséget kíván-e (például a francia elnökválasztás) a győzelemhez, illetve egymandátumosak vagy többmandátumosak a választókerületek.

Az egyéni változatban nem csak kétfordulós formula, hanem alternatív szavazat is lehetséges. Ennek lényege, hogy a mandátum sorsa egy fordulóban dől el. A szavazáskor a választópolgárnak preferenciasorrendet kell felállítania. Ezen sorrend alapján egymandátumos választókerületben az első lépésben megnézik, hogy megszerezte-e valaki a szavazatok több mint 50%-át. Ha nem, akkor második lépésben a szavazónál, akinél preferenciasorrendjének első helyén, az utolsó helyen végzett jelölt áll, nem ezt a jelöltet, hanem sorrendjének második tagját veszi figyelembe a szavazat elszámolásakor, s így az utolsó helyen végzett jelölt kiesik a további versengésből. Ez a folyamat addig tart, míg valamely jelölt így meg nem szerzi a szavazatok több mint felét, s ezáltal a mandátumot; ilyen szisztéma működik ma az ausztrál alsóházi választásokon.

Ebben a rendszerben ajánlatos a pártoknak tájékoztatniuk választóikat a preferencia-sorrendről, elkerülvén azt, hogy választóik másodikként rangsorolva éppen egy olyan párt jelöltjét juttassák mandátumhoz, amely kellemetlenül érintené az elsőként preferált jelölt pártjának érdekeit.

Ha az alternatív szisztémát többmandátumos kerületekben alkalmazzák, mint például az ausztrál szenátus választása esetén 1919 és 1949 között, akkor az első lépés szintén úgy alakul, ahogy fentebb bemutattam. A második lépcsőben azonban az első helyen preferált jelölt egy szavazatot, a második helyen végző 0,5-öt, a harmadik helyen végző 0,33 stb. szavazatot kap, és ezeket összeadva alakul ki a végső szavazatszám, ami alapján meghatározható, hogy kik szereztek meg a mandátumot.

2.1.4. *A többségi formulák által kibozott győztesek*

A többségi formulák hatásainak elméleti modellezésére szolgálnak a következő táblázatok.

2. táblázat

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
a	a	a	a	a	b	b	b	b	c	c	c	d	d	e
b	b	b	e	e	c	e	e	e	a	d	e	c	c	c
c	c	c	b	c	e	d	d	d	e	a	b	e	b	d
d	d	d	c	d	a	a	c	c	b	e	a	b	e	b
e	e	e	D	b	d	c	a	a	d	b	d	a	a	a

Forrás: *Választójogi Speciál Kollégium*. Győr, 1997. Tavasz szemeszter.

A 2. számú egyszerűsített táblázat tizenöt szavazó öt jelöltre (a – e) leadott preferenciális szavazatait tartalmazza. Ezen szavazatok alapján a 3. számú táblázat mutatja, a különböző formulák által kiszámított végeredményt. A mandátumot megszerző jelöltek szavazatai vastagon szedett számmal vannak jelölve.

3. táblázat

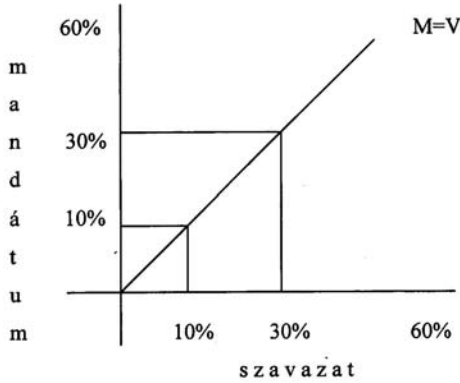
	Relatív többségi				Abszolút többségi				Borda
	Egy-mandátumos	Többmandátumos (3)			Kétfordulós		Alternatív		
		Többes	Limitált	SNTV	Abszolút 2.	Relatív 2.	Egy-mand.	Több-mand. (2)	
a	5	7	6	5	7	5	6	6,78	28
b	4	10	7	4	8	4	0	7,65	34
c	3	11	7	3	0	6	9	7,28	35
d	2	7	3	2	0	0	0	5,63	23
e	1	10	7	1	0	0	0	6,10	30

Forrás: *Választójogi Speciál Kollégium*. Győr, 1997. Tavasz szemeszter. Jelmagyarázat: (3) = három-mandátumos kerület; (2) = kétmandátumos kerület.

2.2. Az arányos formulák (PR- proportional representation)

A múlt század utolsó negyedében Európában a választási rendszerek két formáját alkalmazták: a relatív és az abszolút többségi rendszert. A bevezetőben említett két nevezetes dátumhoz (1864 és 1885) kapcsolódóan azonban láthatjuk, hogy az arányos rendszer iránti igény egyre nagyobb lett szerte a kontinensen a XIX. század végén. A hatalomból részesülni akaró pártok a népképviseleti elv jelszavát zászlajukra tűzve indultak harcba az arányos választási formulák és így arányos választási rendszerek, illetve a választójog általánossá tétele érdekében. Törekvéseiket siker koronázta, és a XX. századi Európában az arányos formulák váltak meghatározóvá a többségivel szemben.

Az arányos képviselet elve azt jelenti, hogy bármely párt mandátumarányának meg kell egyeznie az elnyert szavazatok arányával.

Ábra: A tökéletes arányosság hipotetikus feltétele

Forrás: Rae Douglas W.: A választási rendszer változó elemei, 1971. in: Fábíán György (szerk.): *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris, 1997.

Az ábrán látható tökéletes arányosság csak idea, a valóságban sohasem valósul meg tisztán.¹² Elméletileg lehetséges lenne, de alapvetően két akadály jön közbe: 1. A körzeti magnitúdónak nagyon nagynak kell lennie, vagy a szavazókat rá kell venni, hogy arányosan szavazzanak. 2. A parlamentet meg kell győzni, hogy teljesen arányos formulát fogadjon el.

Mielőtt az arányos formulák részletes bemutatásába kezdenék, meg kell jegyezni, hogy a PR formulák többmandátumos körzeteket igényelnek, mivel egymandátumos körzetek esetén semmilyen formulával nem lehet a szavazat- és mandátumarányokat összekapcsolni.¹³ A minimális arányosság érdekében azonban a magnitúdónak kettőnél jóval többnek kell lennie.

A következőkben tehát a PR formulákat fogom bemutatni. Lakeman felosztásához hasonlóan itt is három alcsoportot állapíthatunk meg: 1. listás, 2. vegyes, 3. STV egyéni átvihető szavazatú formulákat.

2.2.1. A listás formulák

Az arányos formulák nagy része listás rendszerben használatos. A listás rendszerben a szavazatok mandátummá alakításának két fő módszere alakult ki: a természetes hányados módszere, illetve az osztós módszer.

2.2.1.1. A természetes hányados módszer

A természetes hányados (LR) formulák alkalmazásánál három lépésben osztják fel a mandátumokat a pártok között.

Első lépésként egy úgynevezett kvótát kell kiszámolni. A kvóta mellett számos kifejezést is találunk a választójogi szakirodalomban, például eljárás, képlet, stb. A négy legismertebb kvóta a következő: 1. Hare, 2. Hagenbach-Bischoff / Droop, 3. Imperiali.

A Hare-kvóta értéke egyenlő az érvényes szavazatok és a megszerzhető mandátumok (körzeti magnitúdó) hányadosának egész részével:

$$\text{Hare} = \left[\frac{\text{érvényes szavazatok száma}}{\text{megszerzhető mandátumok száma}} \right]$$

A Hagenbach-Bischoff-kvótát úgy kapjuk meg, hogy az érvényes szavazatok számát elosztjuk a megszerzhető mandátumok eggyel megnövelt összegével, és a hányados egész részét vesszük.

$$\text{Hagenbach - Bischoff} = \left[\frac{\text{érvényes szavazatok száma}}{\text{megszerzhető mandátumok száma} + 1} \right]$$

A Droop-kvóta¹⁴: az érvényes szavazatok számát elosztjuk a megszerzhető mandátumok számának eggyel megnövelt összegével, a hányadosnak pedig vesszük az egész részét, és hozzáadunk egyet:

$$\text{Droop} = \left[\frac{\text{érvényes szavazatok száma}}{\text{megszerzhető mandátumok száma} + 1} \right] + 1$$

Az Imperiali-kvóta esetén az érvényes szavazatok számát a mandátumok kettővel megnövelt összegével osztják el:

$$\text{Imperiali} = \left[\frac{\text{érvényes szavazatok száma}}{\text{megszerzhető mandátumok száma} + 2} \right]$$

Második lépésként meg kell határozni az adott párt által megszerzett mandátumok számát

$$\text{A párt által megszerzett mandátumok száma} = \left[\frac{\text{párt szavazatai}}{\text{kvóta}} \right]$$

Vegyünk egy példát: négy párt, 200 000 szavazat, öt kiosztott mandátum. Kvótánk legyen a Hare-kvóta:

$$\text{Hare} = \frac{200.000}{5} = 40.000$$

Egy mandátum megszerzéséhez 40 000 szavazat kell.

4. táblázat

Párt	Szavazat	Megszerzett mandátum	Maradék szavazat
A	86.000	2	6.000
B	56.000	1	16.000
C	38.000	0	38.000
D	20.000	0	20.000
Összes	200.000	3	

Forrás: Forrás: *Választójogi Speciál Kollégium*. Győr, 1997. Tavasz szemeszter.

A harmadik lépésben a maradékmandátumokat kell elosztanunk, melyre két módszer lehetséges:

a) A legnagyobb maradék elve¹⁵ szerint az első két lépcsőben fel nem használt szavazatokat (maradékszavazatok) nagyság szerint kell sorba állítani, és ezek csökkenő sorrendjében kell kiosztani a maradékmandátumokat a pártok között. Előző példánk-nál maradva:

5. táblázat

Párt	Szavazat	Első körben megszerzett mandátum	Maradék szavazat	Összes kiosztott mandátum
A	86.000	2	6.000	2
B	56.000	1	16.000	1
C	38.000	0	38.000	+1
D	20.000	0	20.000	+1
Összes	200.000	3		5

Forrás: *Választójogi Speciál Kollégium*. Győr, 1997. Tavasz szemeszter.

b) A legnagyobb átlag módszerével a maradékmandátumok elosztása elméletileg annyi lépésben történik, ahány mandátum maradt még kiosztatlanul. A pártok összes szavazatát valamely számsorral elosztják, és a megmaradt mandátumok az egyes osztóknál legmagasabb átlaggal rendelkező pártokhoz kerülnek.

6. táblázat

Párt	Szavazat	Első körben megszerzett mandátum	Osztás	Mandátum	Osztás	Mandátum
A	86.000	2	$86.000:3 = 28.666$	2	28.666	2 + 1
B	56.000	1	$56.000:2 = 28.000$	1	28.000	1
C	38.000	0	$38.000:1 = 38.000$	+1	$38.000:2 = 19.000$	1
D	20.000	0	$20.000:1 = 20.000$	0	20.000	0
Összes	200.000	3		4		5

Az első lépésben elosztjuk a pártok szavazatait a már megszerzett mandátumok eggyel megnövelt összegével, így C párté lesz a legtöbb szavazat: 38 000, s kapja a negyedik mandátumot. A második lépésben C párt szavazatait osztjuk kettővel (19 000) így az ötödik mandátumot A párt szerzi meg (28 666). Forrás: *Választójogi Speciál Kollégium*. Győr, 1997. Tavasz szemeszter.

Az egyes választójogi szakemberek véleménye megoszlik abban, hogy a legnagyobb átlag módszere beleillik-e ebbe a csoportosításba. Sok szerző, például Douglas W. Rae vagy a magyarok közül Fábíán György és Kovács László Imre az itt természetes hányados módszereként jelölt rendszer helyett a legnagyobb maradék módszere terminust használják, mivel a gyakorlatban a kvóták után maradt maradékszavazatokat szinte minden esetben a legnagyobb maradék módszerével alakítják át mandátumokká az egyes választási rendszerek.¹⁶ Azonban elméletben lehetséges a legnagyobb átlag módszere is a maradékszavazatok mandátummá alakításához, így a választójogi szakemberek egy másik csoportja, például Mészáros József vagy Szakadát István ezt a lehetőséget is számba veszi.¹⁷ Közös tanulmányukban¹⁸ megemlítik azt, hogy a Hagenbach-Bischoff-formulát a szakirodalomban hol a legnagyobb átlag, hol a legnagyobb maradék módszerének egy változataként említik, azért mert első lépésben a Droop-kvóta szerint kell számolni, majd az így ki nem osztható mandátumok sorsáról a d'Hondt-formula dönt, amely a legnagyobb átlag elvét követi. A módszer nem igazán elterjedt, így kevesebb ismeret halmozódott fel róla a szakirodalomban.

2.2.1.1.1. A természetes hányados formulák következményei

Az LR-Hare formulának az arányosságra pozitív hatása van, de túl sok mandátumot hagy kiosztatlanul a második lépcső után.

Az LR Hagenbach-Bischoff- / LR Droop-formulákkal több mandátumot lehet a második lépcsőben kiosztani, így a maradékmandátumok száma kevesebb lesz. Ez megkönnyíti a kis pártoknak a mandátumhoz jutást, de a későbbiekben már hátrányos számukra, mert kevesebb maradékszavazatuk marad, így pedig a mandátumelosztásnál figyelembe nem vett szavazatok nagy része elsősorban az övék lesz. Bár ez az összefüggés kis modelleknél nem látható, a nagy, tényleges méreteket megközelítő modellek esetén nyilvánvaló.

Az LR-Imperiali formula a legaránytalanabb eredményt eredményezi a négy formula közül. Ennek a fentebb említett összefüggés az oka. Ezen elgondolásnak látszólag elmentmond az olasz választási rendszer, ahol szintén az Imperiali-kvótát alkalmazták 1993-ig, és mégis az egyik legarányosabb rendszerként tartották számon. A megoldás abban rejlik, hogy az Imperiali-kvóta használata után a maradékszavazatok felkerülnek országos szintre, s ott történik a mandátumelosztás már a Hare-kvótával.

A három formula között az arányosság az erőstől a gyengébb felé: 1. LR Hare; 2. LR Hagenbach-Bischoff / LR Droop; 3. LR-Imperiali.

2.2.1.2. Az osztós módszer

Az osztós módszer (más néven: legnagyobb átlag módszere) lényege, hogy az egyes pártokra eső szavazatokat valamilyen számsorral elosztják, és a mandátumok az egyes

osztóknál legmagasabb átlaggal rendelkező pártokhoz kerülnek. Ez az eljárás annyi lépésben történik, ahány kiosztható mandátum van a választókerületben.

Első lépésben mindegyik párt az összes szavazatával fizet az első mandátumért, mivel még senkinek nincs mandátuma. Második lépcsőben annak a pártnak a szavazatait elosztják az osztó számmal, amelyik megkapta az első mandátumot, s így a második lépcsős összehasonlításban a párt össz-szavazatainak osztott részével vesz részt az összehasonlításban. Az összehasonlítás alapján kiosztják a második mandátumot, s az ezt megszerző párt szavazatait az új osztószámmal osztják, és így tovább.

Attól függően, hogy az osztószámsor milyen számokból áll, több formulát különböztethetünk meg. Közülük a három legismertebb és leggyakrabban alkalmazott: 1. d'Hondt-formula; 2. Saint-Laguë-formula; 3. Módosított Saint-Laguë-formula.

2.2.1.2.1. A d'Hondt-formula

Bár a formula Victor d'Hondt belga szakember nevéhez fűződik, már előtte kb. 90 évvel ismert volt az Egyesült Államokban Jefferson-módszer néven vagy a legnagyobb osztók módszereként. Az eljárás lényege, hogy 1;2;3;4; stb. osztószorozatot alkalmaz. Lássunk egy példát:

7. táblázat

Párt	Szavazat	Első osztó (1)	Második osztó (2)	Harmadik osztó (3)	Negyedik osztó (4)	Mandátum
A	60.000	60.000 (1)	30.000 (2)	20.000 (4)	15.000 (5)	4
B	28.000	28.000 (3)	14.000			1
C	12.000	12.000				0
Összes	100.000					5

Forrás: Gallagher, Michael 1991, Arányosság, aránytalanság és választási rendszerek = Fábíán György (szerk.) 1997, Választási rendszerek. Budapest, Osiris.

Mint láthatjuk, A párt a szavazatok 60%-ával elvitte a mandátumok 80%-át. Az arányosság ugyanis nem valósítható meg pontosan, így az a kérdés, hogy mely párt kapja a maradék egy mandátumot. A párt képviseleti indexe 80/60 vagy 1,33. Ha B párt kapná az ötödik mandátumot, ez 40/28, vagyis 1,43 lenne. C pártnál 20/12 vagy 1,67. Ezért bár A párt felülreprezentált, az, hogy ő szerezze meg a mandátumot, inkább ésszerű, minthogy B vagy C párté legyen.

A formula inkább a nagy pártoknak kedvez, ugyanis a maradékszavazatokat nem veszi figyelembe, s a kis pártok maradéka az összes rájuk eső szavazatnak nagyobb hányada lesz, mint az erősebb pártoké, a fenti megállapítás azonban csak akkor lesz igaz, ha a körzeti magnitúdó nem nagyon nagy.

Ez a legnépszerűbb formula Európában. Olyan országok alkalmazzák, mint például Spanyolország, Finnország, Svájc, Portugália vagy éppen Hollandia, sőt egyes országok az euroválasztásaikon is alkalmazzák annak ellenére, hogy a nemzeti parlamenti választásokon nem ezt a módszert követik.

A formula alkalmazásánál nem mindegy, hogy egyszintű körzetbeosztásnál vagy kétszintű körzetbeosztás valamely szintjén alkalmazzák. Egyszintű körzetbeosztásnál az

arányosságra ez a formula van hatással. Kétszintű körzetbeosztásnál viszont nem mindegy, hogy mely szinten alkalmazzák, hiszen ott általában a felső szint a domináns.

Végül meg kell jegyezni, hogy a d'Hondt-formula a PR formulák közül a legkevésbé arányos.

2.2.1.2.2. A Saint-Laguë-formula

Saint-Laguë francia matematikus, módszerét 1910-ben tette közzé egy francia matematikai folyóiratban. Módszere megegyezik 1832-ben az Amerikai Egyesült Államokban Daniel Webster által javasolt megoldással, de a különböző levezetés bizonyíték arra, hogy Saint-Laguë Webster megoldását nem ismerte.

A módszer lényege, hogy az osztószámok páratlan számok (1; 3; 5; 7; stb.)

Erre a módszerre tért át a skandináv országok többsége a második világháború után (kivéve: Finnország). Az áttérés célja az volt, hogy a d'Hondt-rendszer nagy pártok számára való torzítását ellensúlyozza. Lijphart szerint ugyanis csaknem azonos módon kezeli a nagy és kis pártokat, mivel a kisebb pártoknak megkönnyíti az első mandátumhoz jutást, viszont megnehezíti a további mandátumok megszerzését.

A d'Hondt-formulánál bemutatott példánál maradván láthatjuk, hogy a mandátumok nem 4:1:0, hanem 3:1:1 arányban oszlanak meg.

8. táblázat

Párt	Szavazat	Első osztó (1)	Második osztó (3)	Harmadik osztó (5)	Negyedik osztó (7)	Összes
A	60.000	60.000 (1)	20.000 (3)	12.000 (4 v. 5)		3
B	28.000	28.000 (2)	9.000			1
C	12.000	12.000 (4 v. 5)				1
Összes	100.000					5

Forrás: a 7. számú táblázat alapján saját számítás.

A formula negatívuma, hogy túlzott mértékben nőhet a pártrendszer töredezettsége, azaz sok kis párt is mandátumhoz juthat. Ezért tiszta formában sehol sem alkalmazzák már. Az arányosság szempontjából a PR formulák közül a legarányosabbnak számít.

2.2.1.2.3. A módosított Saint-Laguë-formula

Az előbb említett negatívum hatására a skandináv országokban az 1950-es évektől a formula módosított változatát alkalmazzák.

A módszer lényege, hogy az első osztó nem egy lesz, hanem 1.4, a további osztók viszont megmaradnak: 3; 5; 7; stb...

A formula alkalmazásának következménye, hogy a nagyobb pártokat korlátozza, viszont a kis pártok elszaporodását is megakadályozza, tehát inkább a középpártoknak előnyös. Stein Rokkan szerint a formulának „típusos skandináviai helyzetében hármassá hatása volt: megerősítette a közepes nagyságú nem szocialista pártokat a szociáldemokraták felülreprezentáltságának redukálásával (...) csökkentette a fúziók adósságtörlesztéseit az ellenzékek belül és végül segítette a bejáratott pártokat a pártszakadások és új pártok alakításának nehezítésével”.¹⁹

Az eddigi példáktól eltérően, a mandátumokat 3:2:0 arányban osztja fel:

9. táblázat

Párt	Szavazat	Első osztó (1.4)	Második osztó (3)	Harmadik osztó (5)	Negyedik osztó (7)	Összes mandá- tum
A	60.000	42.857 (1)	20.000 (2 vagy 3)	12.000 (4)		3
B	28.000	20.000 (2 vagy 3)	9.000 (5)			2
C	12.000	8.571				0
Összes	100.000					5

Forrás: a 7. számú táblázat alapján saját számítás.

Ez a formula az arányosság szempontjából a PR módszerek közül a d'Hondt és a tiszta Saint-Laguë között van.

2.2.1.2.4. Az egyenlő arányok módszere

Az amerikai alkotmány szerint a képviselőket az egyes államok között megfelelő számban kell elosztani. Pontosabban fogalmazva ez azt jelenti, hogy minden állam lakosság-számának megfelelő arányban kell, hogy képviselőket adjon az Amerikai Egyesült Államoknak.

Ennek a követelménynek a teljesülését szolgálja az E. V. Huntington által kidolgozott egyenlő arányok módszere. A módszer osztóként az egymást követő számpárok szorzatának négyzetgyökeit használja, így az első öt osztó: 0; 1.41; 2.45; 3.46; 4.47. Így ez arányosabb eredményt produkál, mint a módosított Saint-Laguë--formula.

Jelenleg csak az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazzák, nem nehéz kitalálni, miért. Az első osztó ugyanis 0, ami alapján minden párt legalább egy mandátumhoz jutna, ezért a pártok sok kis pártra oszlanának a mandátumok megszerzése érdekében. Az egyes tagállamok ezt nem tehetik meg, másrészt az amerikai alkotmány is leszögezi, hogy minden állam legalább egy képviselővel rendelkezik a képviselőházban.

2.2.2. A vegyes választási rendszerek

A vegyes választási rendszerek körül terminológiai zavar uralkodik. Sokszor kiterjesztő értelmezésben minden olyan választási rendszert vegyesnek neveznek, amely eltér a tiszta többségi, illetve az eredeti zárt listás arányos választási rendszertől.

A választási szakértők többsége szerint azonban vegyes rendszerben a kétfajta választási rendszer alapjául szolgáló többségi és arányos formulákat tisztán, egymás mellett alkalmazzák, azaz mindkét módon mandátumot lehet szerezni.

Bár a vegyes rendszereket az arányos rendszerekhez sorolják, meg kell jegyezni, hogy a domináns elem lehet a többségi formula is. Tény az, hogy az arányos rész – bármilyen kicsi is – arányosabbá teszi a rendszert, mintha tiszta többségi lenne, de attól még a rendszer az arányosság szempontjából állhat közelebb a többségi rendszerekhez.

Dezső Márta dolgozat elején olvasható prognózisa, mely szerint a vegyes rendszerek a XXI. század választási rendszerei lesznek, kétségtelenül találó gondolat. Jelzi ezt

Közép-Kelet-Európa több állama, ahol a rendszerváltás után többségi és arányos formulákat is alkalmaznak, illetve az, hogy a demokratikus világban sok helyen érezhető reformtörekvések (lásd például Nagy-Britannia) is ezt követelik.

Vannak olyan szerzők, mint például Mirjana Kasapovic vagy Dieter Nohlen, akik szerint nincsenek vegyes választási rendszerek. Érdeemes pár szót szólni ezen elméletre.

A fentebb említett szerzők közös tanulmányukban²⁰ kifejtik, hogy a választási rendszerek felosztása arányos és többségi rendszerekre kétféle képviseleti elv alapján történik. Az arányos rendszer alapja pártelvű-reprezentációs képviseleti elv,²¹ a többségi rendszeré pedig a perszonális-területi elv.²² Ezen osztályozás a képviseleti elvek szándékolt hatásán alapul. Akkor viszont, ha vegyes rendszerről szólnunk, voltaképpen még nem mondtunk semmit, ez a terminus ugyanis nem fejezi ki azt, hogy melyik képviseleti felfogás az alapja. Ezt további politikatudományi elemzés tárgyává kell tenni.

Másrészt inkább a kombinált választási rendszerek terminust használják, és ezen belül három típust különböztetnek meg:

„1. A német mintájú perszonalizált arányos választás: a parlamenti erőviszonyokért (majdnem) kizárólag az arányosság a felelős, az egyéni választókerületeknek (majdnem) semmi jelentősége nincs a szavazat: mandátum arány szempontjából.

2. Az 'árokrendszer': a parlament egy részét a többségi választás elve, másik részét az arányos választás elve szerint választják. A többségi, illetve az arányos rendszerben választott képviselők arányától függően soroljuk a választási rendszert vagy a többségi vagy az arányos választási rendszerhez.

3. Kompenzációs választási rendszerek: a mandátumokat itt szintén részben a többségi, részben az arányossági elv szerint osztják el, az arányossági elv szerinti mandátumszerzésnél azonban az 'árokrendszertől' eltérően a többségi választás alapján szerzett mandátumokat figyelembe veszik és az 'eredményes szavazatokat' már nem számolják. Az arányos mandátumok ennek következtében arányos kiegyenlítést eredményeznek, amelynek mértéke többek között a két mandátumkategória számszerű arányától függ. Ezek az arányos pártlistával (kompenzációs mandátumok) kiegészített egyéni választókerületek kihatásaikat tekintve a perszonalizált arányos választás és az 'árokrendszer' között helyezkednek el”.²³

Ezen megkülönböztetés alapján a három típust a többségi és az arányos rendszerek valamelyikébe sorolják.

2.2.3. Egyéni átvihető szavazat-STV (*single transferable vote*)

Az STV az egyéni jelöltekre történő preferenciális szavazást arányos formulával vegyítő egyéni átvihető szavazat módszere. A formulát másképpen kvóta-preferenciális rendszernek is szokták nevezni, mivel a jelöltek megválasztása kvóta szerint történik, s a választónak a szavazáskor preferencia-sorrendet kell felállítania a jelöltek között. Az STV nem listás szavazás, hanem választókerületi, viszont kizárólag többmandátumos körzetekben képzelhető el.

A módszer létrejött a múlt századra tehető, s célja a többségi-választókerületi rendszer módosítása, az arányossági elv jobb érvényesítése volt. Az STV nem igazán népszerű, a mai államok közül csak Írország és Málta alkalmazza. Bár néha-néha feltűnik egy-egy ország választási reformtervei közt, gyakorlati alkalmazása annyira bonyolult,

hogy ezek a tervek vagy tervek maradnak, vagy maximum egy-két választás erejéig vezetik be azokat (például Észtország egy választás erejéig vezette be).

A szavazatok mandátummá alakításának első lépése egy kvóta kiszámítása. Ez elvileg bármely kvóta lehet (Írországban a Droop-kvóta). A kvóta megadja azt, hogy hány szavazat megszerzése szükséges egy mandátum elnyeréséhez. Második lépésben megszámlálják, hogy az első preferenciák alapján az egyes jelöltekre mennyi szavazat esik. Ha valamelyik jelölt vagy jelöltek megszerzett mandátumainak száma eléri a kvóta által meghatározott értéket, akkor ezek automatikusan megválasztottnak tekintendők.

Azért, hogy a jelölt kvótán felüli szavazati ne vesszenek el, ezeket a jelölt szavazólapján szereplő második preferenciák alapján osztják el a többi, még mandátumot nem szerzett jelölt közt.

Ha az első lépésben nincs kvótát elért jelölt, vagy a többlétszavazatok elosztása után sem szerez valaki más mandátumot, akkor a legkevesebb első helyen preferált jelölt szavazatait osztják a többi jelölt között, szintén a második preferenciák alapján. Ezt az újraosztást mindaddig folytatják – figyelembe véve a harmadik vagy negyedik preferenciát is –, mígnem az összes mandátumot kiosztják.

Lehetséges átvihetetlen szavazatok létrejötte is, ha a szavazólapokon nincs elegendő preferencia megjelölve, vagy a már kiszállt jelölthöz kellene átvinni a szavazatokat. Ekkor az állva maradt jelöltek közül a legtöbb szavazattal rendelkezők kapják a mandátumot.

Az STV-formula pozitívuma, hogy sokkal kevesebb szavazat vész el személyek közötti választás során, mint a többségi rendszerekben, így az arányosságra pozitív hatása van.

Az STV-formula negatívumai viszont, hogy a számítási módja bonyolult, ezért a számítógépes feldolgozás több napig is eltarthat. Másrészt a választótól nagyfokú tájékozottságot, nagy taktikai felkészültséget igényel a preferenciasorrend kialakításának szemszögéből. A szavazatok átruházása során pedig a másodlagos, harmadlagos, stb. szavazatok egyenértékűnek számítanak az elsődleges preferenciákkal. Jellemzője még, hogy a körzeti magnitúdó nem lehet túl nagy, mivel túl sok mandátum lehetetlené teszi az összes jelölt ismeretét (Írországban 3-5 mandátumos választókerületek vannak). Az arányosság szempontjából az LR-Droop-hoz áll közel.

2.3. A félig arányos formulák (semi-proportional representation)

Bár ezeket a formulákat 1993 óta már alig alkalmazzák, választástörténeti jelentősége miatt mégis meg kell emlékeznünk róluk. Lényegük, hogy egyéni kerületi többségi rendszerek, viszont többmandátumosak a kerületek. A négy legfontosabb altípus: többes, kumulatív, limitált és az SNTV.

2.3.1. A többes formula

Többes formula esetén a szavazónak többmandátumos választókerületben annyi szavazata van, ahány mandátumot meg lehet szerezni. A szavazatait nem kumulálhatja, tehát különböző jelöltekre kell leadnia. Alkalmazzák ezt a brit helyi választásokon, illetve a magyar „kislistás” választásokon is.

2.3.2. *A kumulatív (balmozott) szavazat*

A kumulatív szavazat azt jelenti, hogy a választónak annyi szavazata van, ahány mandátumot meg lehet szerezni a választókerületben és ezeket kumulálhatja, vagyis mindet leadhatja akár ugyanarra a jelöltre is. Ezáltal előnyösebb a kisebbségeknek, mivel a kisebbséget képviselő könnyebben juthat mandátumhoz. Az 1970-es évekig az Amerikai Egyesült Államokban, Illinois államban alkalmazták, de azóta sehol sem fordult elő.

2.3.3. *A limitált (korlátozott) szavazat*

A limitált szavazat lényege, hogy a választónak egynél több szavazati lehetősége van, de nem annyi, mint az összesen megszerezhető mandátumok száma.²⁴ Ez a megoldás szintén előnyös a kisebbségek képviseletére nézve. Alkalmazták ezt a formulát a múlt században Nagy-Britanniában vagy például 1947-ben Japánban, és alkalmazzák ma is a spanyol felsőházi választások során.

2.3.4. *Egyéni át nem vihető szavazat-SNTV (single non-transferable vote)*

AZ SNTV rendszerben való elhelyezése körül éles vita alakult ki egyes szerzők között. Némely szerzők ugyanis a limitált szavazat egyik speciális válfajának tekintik az SNTV-t.²⁵ Más szerzők ezzel ellentétben külön kezelik a kettőt,²⁶ mivel minőségi különbséget látnak abban, hogy a választónak egy vagy több szavazata van-e. Logikusan gondolkodva be kell látnunk, hogy az utóbbiaknak van igazuk. Ugyanis a limitált és az SNTV között ugyanannyi a minőségi különbség, mint a kumulatív és a limitált között, mégis az utóbbi kettő közt az SNTV-t a limitált alfajának tekintők éles különbséget látnak.

Az SNTV formulánál többmandátumos kerületben a választó csupán egyetlen szavazattal rendelkezik, amit nem lehet átvinni.

A formula 1993-ig működött Japánban, amikor is vegyes rendszerre váltottak át, melyben közrejátszott az is, hogy a pártok képtelenek voltak reálisan felmérni támogatottságukat az egyes körzetekben, s így, ha támogatottságukhoz képest kevés jelöltet indítottak, akkor sok nem hasznosuló szavazatuk maradt, ha pedig többet, akkor a pártra eső szavazatok szétszóródhattak.

A limitált és az SNTV rendszer jellegzetessége az alacsony képviseleti küszöb²⁷ – írja Arend Lijphart: „a legszélsőségesebb példa erre – tegyük fel –, ha egy hárommandátumos körzetben egy jelölt megkapja kettő kivételével az összes szavazatot és így nyilvánvalóan meg lesz választva, két másik jelölt pedig, mindegyikük egy-egy szavazatot kapva, szintén mandátumot szerez”.²⁸

Az arányosság szempontjából a félarányos formulák között az SNTV a legarányosabb, mivel a szavazatokat nem lehet átvinni, ezért a nagy pártoknak hátrányos, másrészt a többmandátumos körzetekben csak egy szavazatra korlátozott voksolási lehetőség miatt a kispárti szavazatmaximálási képesség megnövekedik.

A második legarányosabb eredményt a többes formula produkálja, majd a limitált szavazás következik, míg a legaránytalanabb a kumulatív: a nagy pártokra ugyanis több szavazat kumulálódhat, mint a kisebbségre.

3. VÁLASZTÁSI FORMULÁK – PÁRTRENDSZEREK

3.1. A választási formulák hatása a pártrendszerre

A következőkben a választási formulák pártrendszerre gyakorolt hatásainak egyes domináns összefüggéseiről szólok. Mindenesetre szeretném jelezni, hogy ezek nem abszolút érvényűek, hanem sok más tényezővel együtt hatnak a pártstruktúrára. Így a formulákra egyrészt úgy kell tekintenünk, mint a választási rendszer egyik elemére, amely csak egy a többi közül (a többi elemről és kölcsönhatásairól a 3.2. pont alatt szólok), másrészt figyelembe kell vennünk, hogy a választási rendszer mellett más társadalmi tényezők is hatnak a pártstruktúrára (hagyományok, társadalmi törésvonalak, stb.).

3.1.1. A relatív többségi formula jellemzői

A relatív többségi formula egyrészt a kétpárti váltógazdaságnak kedvez, s a figyelmet a megfelelő kormányzat kiválasztására fordítja. Ez mérséklőleg hat a politikai versenyre, s ezáltal gyűjtőpártokat teremt, másrészt legitimációs problémákkal terhelt, mivel a kormány mögött „csak” a legnagyobb szavazó kisebbség áll, és sok szavazat elvész a választás során.

Aránytalansági mutatója a választási formulák közül az egyik legnagyobb (lásd 2.1.1.), s így *unfair* a kisebb pártok és a nemzetiségi kisebbségekkel szemben is. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy hozhat arányos eredményeket is, illetve azt is, hogy sok más rendszer gyakran aránytalanabb eredményeket produkálhat.

A formula aránytalanságra való hajlama a köbtörvényben mutatkozik meg leginkább. A köbtörvény lényege, hogy a két párt mandátumainak aránya megközelíti szavazatainak köbre emelt arányát. Nagy-Britanniában ez „1931 és 1964 között többékevésbé érvényesült, ezután gyengülni kezdett. 1979-cel bezárólag úgy tűnt, hogy a rendszer négyzettörvényt követ.”²⁹

Fontos jellemzője a formulának még, hogy stabil egypárti kormányzás valószínűsíthető. Ha mégis kormányválság alakul ki, ez legtöbbször a kormányzópárton belüli harcoknak köszönhető (lásd 2.1.1.).

Közvetlen kapcsolat jön létre a választók és a képviselők között. A perszónális-területi elv szerint egy földrajzilag meghatározott terület lakossága eldönti, hogy ki az a személy, aki őket a parlamentben megjeleníti. A testület tagjai ezen területek egész lakosságát személyesítik meg. Valójában szabad mandátummal bírók küldöttek, s így a brit rendszerben nem is képviselőknek, hanem a parlament tagjának (MB- *Member of Parliament*) nevezik őket.

3.1.2. Az abszolút többségi formula jellemzői

A formula célja, hogy a szavazatok kisebbségével ne lehessen mandátumot szerezni. Legfontosabb politikai hatása, hogy kikényszeríti a politikai erők polarizálódását és a hasonló felfogású pártok választási szövetségét. A pártok szétaprózódását is megakadályozza úgy, hogy az első fordulót túlélők rá vannak kényszerítve, hogy koalíciót hozza-

nak létre a második fordulóban. Így az első forduló szerepe inkább az erőfelmérésé, és ekkor a baloldalon, illetve a jobboldalon folyik a harc, míg a második fordulóban már a jobb- és a baloldal találkozik egymással.

Az előbbieket miatt a politikailag középutas, koalícióképes pártokat preferál, s a kisebb pártoknak hátrányos, mivel jelöltjeik általában nem jutnak be a második fordulóba, kivéve, ha szavazóbázisuk területileg koncentrált. Hátrányos a koalícióképtelen pártoknak, melyek nem találnak szövetségest a második fordulóra. Ez a rendszer főleg a szélsőséges pártokat fenyegeti.

A stabil kormányzás nincs biztosítva úgy, mint a relatív többségi formula esetén. Előfordulhat az is, hogy három párt között a mandátumelosztás aránya 45:10:45. Itt a mandátumok 10%-ával rendelkező párt komoly alkupozícióval bír, hiszen az esetleges kormánykoalíció másik pártjának csak így lehet abszolút többsége a törvényhozásban.

3.1.3. Az arányos formula jellemzői

Az arányos formula a pártok számának növekedését elősegíti, így fragmentáltabbá teszi a pártrendszert, másrészt így a koalíciós kormányzást kikényszeríti. Minél fragmentáltabb a pártrendszer, a kormányalakítás annál nehezebb.

A három közül a legkevesbé stabil kormányt hozza létre, és a konszenzuskeresés folyamatos kényszere jellemzi.

Alkalmazásával nagyobb a pártrendszer változásának lehetősége. Új és kisebb pártok könnyebben megerősödhetnek, de a régi és nagyobb pártok meggyengülése is gyakrabban lehetséges.

Mint a nevében is benne van, az arányos formula jóval arányosabb mandátumelosztást eredményez, mint a többségiek, bár ebben közre hat az is, hogy a adott körzetben hány mandátumot kell megszerezni. Minél több a megszerezhető mandátum, a rendszer annál arányosabb. Meg kell jegyezni, hogy az arányosság viszonylagos kategória. A „PR rendszer egyik ideáltípusának tekintett Finnország esetében is előfordult magasabb aránytalansági index, mint a plurális 'mintaország', Új-Zéland választási történetében található legalacsonyabb érték”.³⁰

Az egyes PR formulák arányosságra gyakorolt hatásait tekintve a legarányosabbak: LR-Hare, Saint-Laguë; a kevésbé arányosak: módosított Saint-Laguë, LR-Droop, LR-Imperiali, STV-Droop; és a legaránytalanabb: d'Hondt.³¹

3.2. A választási formula mint a választási rendszer független változója

Eddig a formulát csak önmagában vizsgáltuk. A következőkben, mint a választási rendszer egyik elemére tekintünk, megvizsgáljuk a többi elemmel való kapcsolatát és ezek együttes hatásait. Vizsgálódásunk alapját Douglas W. Rae és Arend Lijphart kutatásai képezik.

Douglas W. Rae 1971-ben íródott nagyhatású munkájában³² a választási rendszer elemeit így osztotta fel:

Független változók:

- választási formula
- átlagos körzeti magnitúdó

- szavazási struktúra

Függő változók:

- választási eredmény arányossága
- sokpártiság mértéke

3.2.1. A választási formula

Rae szerint a többségi formulák jelentősen aránytalanabbak, mint a PR, viszont nincs nagy különbség a PR-on belül ilyen tekintetben. Másrészt a legmagasabb átlag (vagy osztó) formulák kevésbé arányos eredményeket hoznak, mint a legnagyobb maradék (kvóta) formulák.

Lijphart ezt az elgondolást 1988-as munkájában³³ bírálja. Szerinte Rae azért jut a fenti következtetésre, mert rosszul csoportosítja a formulákat. Rae ugyanis – ahogy ez a dolgozat is – az osztós és a kvóta-rendszereket különválasztja, „ami valóban fontos dolog – de főleg a gyakorlati eljárást illetően, a választási tisztviselőknek kell alkalmazni a pártlisták alapján járó képviselői helyek elosztásában. Ugyanakkor viszont a módszerek két csoportja (kvóta; osztós) az általuk létrehozott arányosság tekintetében feltételezhetően nem különbözik, mivel a arányosság mértéke a kvóta módszerben használt kvótától és az osztó módszerben használt osztótól függ. Ez azt jelenti, hogy az aránytalanság tekintetében a különbségeknek az egyes csoportokon belül és nem az egyes csoportok között kell meglenniük.”³⁴ Így Lijphart új csoportosítást javasol:

1. Legarányosabbak: tiszta Saint-Laguë, LR-Hare
2. Aránytalanabbak: módosított Saint-Laguë, LR-Droop, LR-Imperiali, STV-Droop
3. Legaránytalanabb: d'Hondt

Ezen besorolás helyességét pedig bizonyítja is tanulmányában.³⁵ A formulák és a választási arányosság kapcsolata tehát jóval erősebb, mint azt Rae állította.

A formulák és a sokpártiság közti összekötő láncszem az arányosság: minél aránytalanabb a választási rendszer, annál előnyösebb a nagy pártok számára és annál hátrányosabb a kis pártoknak.

A sokpártiság azonban más tényezőktől is függ, például a társadalmi törésvonalak számától, mélységétől, stb... A választási rendszer „csak egyike a sok meghatározó tényezőnek” – írja Rae.³⁶ Mégis a formula által okozott arányosság mutatójához igazítja a sokpártiság alakulását is. Eszerint a relatív többségi rendszerekben a pártok száma a legkisebb. Az abszolút többségi rendszerekben nagyobb, míg a PR-rendszerekben a legmagasabb. A PR-rendszeren belül Rae szerint a legmagasabb átlag formulák alacsonyabb értékű sokpártisággal járnak együtt, mint a legnagyobb maradék formulák.

Lijphart tanulmányában bizonyítja ennek az elméletnek a helytelenségét. Bár elismeri, hogy a többségi formulák nem kedveznek a sokpártiságnak, a PR-rendszeren belül a formula sokpártiság fenti hipotézisét elveti, mivel az általa hozott (számukat tekintve sokkal jelentősebb) példák alapján és a Lijphart-féle csoportosítás szerint – megállapítható, hogy például a legaránytalanabbnak ítélt d'Hondt-formula lényegesen magasabb értéket mutat a sokpártiság vonatkozásában, mint a közepesen arányosnak ítélt LR-

Droop / LR-Imperiali / módosított Saint-Laguë / STV-Droop-rendszerek (lásd a 10. táblázatot). Ez pedig nem felel annak a tételnek, hogy minél aránytalanabb a választási rendszer, annál inkább kedvez a nagy pártoknak, és hátrányos a kis pártok számára.

A választási formulák és a sokpártiság közötti viszony tehát sokkal gyengébb, mint azt Rae állította, bár kétségtelen, hogy a többségi rendszerekben kevesebb pártnak engedi meg, hogy részt vegyen a tényleges politikai életben, mint a PR.

3.2.2. Az átlagos körzeti magnitúdó

A választókörzet az az egység, melyen belül a szavazatok mandátummá, mandátumokká alakulnak át. A választókörzetek lehetnek egy- és többmandátumosak is, s az utóbbiakban legalább kettő mandátumot lehet elnyerni, de a felső határ akár a parlament létszáma is lehet akkor, ha az egész ország egy választókörzet.³⁷

A körzeti magnitúdó egyenlő a választási körzetben elnyerhető mandátumok számával. A választási rendszer magnitúdója egyenlő a körzeti magnitúdók számtani átlagával. Rae megállapítja: minél nagyobb a megszerezhető mandátumok száma a választókerületben, annál nagyobb az arányosság. Tehát a nagy körzeti magnitúdók a kis pártoknak kedveznek.

Lijphart táblázatban mutatja be az aránytalanság átlagos mértékét az egyes formuláknál a pontosított magnitúdó öt csoportjában:

10. táblázat.

Pontosított körzeti magnitúdó	LR-Hare és tiszta Saint-Laguë	LR-Droop, LR-Imperiali, módosított Saint-Laguë és STV-Droop	d'Hondt	Egyszerű és abszolút többségi	Összes
1-1.1				12,93 (6)	12, 93 (6)
1,1-5		4,6 (1)	8,51 (3)		7,53 (4)
5-10		5,18 (3)	5,83 (6)		5,61 (9)
10-25	2,81 (2)		4,28 (3)		3,69 (5)
100-150	2,46 (3)	3,53 (2)	4,39 (2)		3,32 (7)
Összes	2,6 (5)	4,53 (6)	5,87 (14)	12,93 (6)	6,45 (31)

Az esetek száma, melyeken a százalékok alapulnak zárójelben találhatóak. Forrás: Lijphart: 1997. 96.

A legnagyobb különbség a többségi és a PR-rendszerek közt található. A PR-en belül a magnitúdó-kategóriák közti különbségek nagyjából hasonlóak a formulák között található különbségekkel. „Ezek a megállapítások éles ellentétben állnak Rae következtetésével, mely szerint a körzeti magnitúdó hatékonyabb erő, mint a választási formula, amely elfogadott bölcsességgé vált (Sartori, 1986. pp. 53., 66.; lásd még Taagerpera-Shugart, 1989. pp. 112-125.).”

Összegezve: a körzeti magnitúdó Rae konklúzióját megerősítve nagyon erős hatással van az arányosságra – véli Lijphart.

Speciális eset a kétszintű vagy „komplex” körzetesítés esete, amikor is nem egymást kizáró körzetek léteznek egy országban, hanem kétszintű, s mindkét szint ugyanazt a lakosságot és területet fedi le. Rae megállapítása: „mivel nincs elfogadható magyarázat..., le kell vonni a következtetést, hogy a komplex körzetbeosztás nem eredményez

nagyobb arányosságot, mint az egyszerű körzetesítés a körzeti magnitúdó bármelyik adott szintjén”. Lijphart következtetései azonban mást mutatnak. Szerinte a komplex körzetesítés jelentősen arányosabbá teszi a rendszert.

Lijphart a formula és magnitúdó kapcsolatáról: „Mi a hatása a két független változónak választási formulának és körzeti magnitúdónak az arányosság függő változóira, amikor a többi független változó meghatározott? Ez a kérdésfeltevés csak a PR-rendszerek esetében releváns, mivel a nem PR-rendszerek a magnitúdó tekintetében nem különböznek. A 10. táblázat az összes PR-eset aránytalanságának indexeit is mutatja, mind a tényleges körzeti magnitúdó, mind a választási formula szerint csoportosítva. Amikor a körzeti magnitúdó változatlan marad, a formulák közötti különbségek csökkennek, de egyáltalán nem tűnnek el. Amikor a választási formula adott, jelentős különbségek maradnak a magnitúdó-osztályok között a d’Hondt rendszeren belül; azonban kevésbé hangsúlyosak a különbségek a többi formula esetében. Ezek az összefüggések most azért jelennek meg kevésbé erősen, mert a tényleges körzeti magnitúdó és a választási formula kölcsönösen összefügg. Amint a 10. táblázat zárójelben levő száma mutatják, a legarányosabb formulák (LR-Hare és tiszta Saint-Laguë) a pontosított magnitúdónak a két legarányosabb osztályában jelennek csak meg (a 10 mandátumnál nagyobb esetekben); a legkevésbé arányos formulák (d’Hondt) többségét pedig a legkevésbé arányos (10 mandátumnál kevesebb) magnitúdójú csoportokban használják.”³⁸

Szólnunk kell a magnitúdó és a sokpártiság kapcsolatáról is. Lijphart szerint ez sokkal gyengébb, mint azt Rae állítja:

11. táblázat

Pontosított körzeti magnitúdó	LR-Hare és tiszta Saint Laguë	LR-Droop, LR-Imperiali, módosított Saint-Laguë és STV-Droop	d’Hondt	Egyszerű és abszolút többségi	Összes
1-1,1				2,95 (6)	2,95 (6)
1,1-5		3,04 (1)	3,96 (3)		3,73 (4)
5-10		3,19 (3)	4,10 (6)		3,80 (9)
10-25	4,04 (2)		4,27 (3)		4,18 (5)
100-150	4,30 (3)	3,75 (2)	4,76 (2)		4,28 (7)
Összes	4,20 (5)	3,35 (6)	4,20 (14)	2,95 (6)	3,79 (31)

Forrás: Lijphart, *id. mű*, 102.

A sokpártiság alacsonyabb szintű mindegyik magnitúdó-osztályban az LR-Droop / LR-Imperiali / módosított Saint-Laguë / STV-Droop kategóriáknál, mint a legaránytalanság d’Hondt-rendszerben, sőt, ahol az LR-Hare, illetve a Saint-Laguë módszerekkel össze lehet hasonlítani, ott is magasabb az értéke. Ez cáfolja Rae állításait.

3.2.3. A szavazási struktúra

„A választási kampány idején a szavazó passzív szerepet játszik” – írja Rae. A választás napján azonban aktív cselekvést várnak tőle. Szavazásának kétfajta formája lehet:

- Kategorikus szavazás;

➤ Ordinális szavazás.

Kategorikus szavazás esetén a szavazó csak egy pártra szavazhat, ezért határozott magatartást kell tanúsítania. Választása stratégiai gondolkodást igényel: nem akarja, hogy szavazata elveszzen, ezért valószínű, erősebb pártra fogja ezt leadni.

Ordinális szavazás esetén azonban rangsorba állíthatja a jelölteket (pártokat),³⁹ így a szavazatát több párt közt oszthatja meg, s a stratégiai gondolkodás nem annyira fontos: a választó „őszintén” szavazhat.

Ha „...egyéb tényezők változatlanok maradnak, feltételezhető, hogy a kategorikus rendszerek a választóerőt kevés pártra koncentrálnak, míg az ordinális rendszerek több párt között osztják szét.”⁴⁰ Ugyanakkor az általa felhozott példák nem ezt igazolják. Rae következtetése: „elméletem teljesen hibás”.

Lijphart megjegyzi, hogy Rae osztályozásával van probléma, hiszen tévesen sorolta be például a kategorikus szavazási osztályba a német, valamint a francia 5. köztársaságbeli rendszereket. Ha azonban helyesen sorolta volna be őket az ordinális rendszerekbe, a végső következtetés szintén az lenne, hogy az elmélet teljesen hibás.

12. táblázat

Szavazási struktúra	1-1,1	1,1-5	5-10	10-25	100-150	Összes
Kategorikus	2,54 (4)	4,28 (2)	3,99 (8)	4,34 (4)	4,28 (7)	3,92 (25)
Sorrendes	3,58 (2)	3,18 (2)	4,00 (2)	3,53 (1)		3,64 (7)
Összes	2,95 (6)	3,73 (4)	3,99 (10)	4,18 (5)	4,28 (7)	3,85 (32)

Forrás: Lijphart, *id. mű*, 104.

Lijphart viszont rájön, hogy habár a fenti elmélet a többmandátumos körzetekben nem állja meg a helyét, az egymandátumos körzetekben teljesen helytálló. Tehát a szavazási struktúra és a sokpártiság kapcsolata csak az egymandátumos körzetekben alkalmazható, ott azonban erős a kapcsolódás.

3.3. Pártrendszerek hatása a választási formulára és a választási rendszer többi elemére

A választási rendszer hatása nagy. Befolyásolja, hogy mely pártok maradhatnak fenn a politikai palettán, s melyeknek kell eltűnniük, mely párt győz a választásokon, s kikkel érdemes koalícióra lépnie, stb.

Mivel a választási rendszer egyik eleme a formula, természetesen megváltoztatásának vannak politikai következményei. A formula és az arányosság kapcsolata erős, a formulé és a sokpártiságé nem annyira – vontuk le a következtetést.

Gyakran kerül napirendre az adott formula megváltoztatása annak érdekében, hogy valamely párt nagyobb arányú győzelmet szerezzen a következő választásokon, illetve hogy egyes pártok kiszoruljanak a politikai életből. Természetesen a változtatásoknak „szentebb” célja is lehet, hiszen nyilvánvalóan változtatni kell egy választási rendszeren, amikor a fennálló szabályok túlzott mértékben csökkentik, felnagyítják vagy eltorzítják az egy társadalom szavazatokban tükröződő igényeit, vagy ha azok nagyon bonyolultak.

Egy választási rendszer nem lehet előnyös mindegyik párt számára. Azok a pártok, melyeknek előnyös, általában nem akarnak változtatni rajta, azok, amelyeket hátrányosan érint, sokszor nem is mernének, hiszen lehet, hogy egy rendszer elméletben előnyösebb lenne számukra, a gyakorlat viszont nem ezt mutatná. Így legtöbbször ezek a politikai erők megtanulnak a hátrányokkal együtt élni, s olyan stratégiákat, taktikákat eszelnek ki és alkalmaznak, amelyek ezt minimálisra csökkentik: „...hosszabb távon a legtöbb többségi rendszerből nem hiányzik annyira a reprezentativitás, mint ellenfelei állítják, a PR-rendszerek többsége pedig nem annyira instabil, mint kritikusai hangoztatják.”⁴¹

A II. világháború utáni választási reformokat vizsgálva Sartori állítja, hogy az arányos és vegyes rendszerekben – demokratikus államokban – nem találkozunk a rendszer stabilitásának növelésével, illetve arányosításával járó változtatásokkal. Bár rövidtávon az effektív pártszám csökkenése, illetve a Loosemore-Hanby index csökkenése is nyilvánvaló,⁴² Sartori azt állítja, hogy a stabilitás és arányosság hosszú távon nem nő, mivel a pártok rövid időn belül alkalmazkodnak a reformokhoz.

A reformokra azonban sokszor szükség van. Taagepera és Shugart szerint a négy legfontosabb ok:

1. A szavazatarányok kisebb módosulása nagy változásokkal jár a mandátumelosztásban (túlzott felnagytítás). Ez fordul elő akkor, ha többségi rendszert kevés választási körzettel párosítva használják.⁴³ Ilyen esetek legtöbbször egyes miniállamoknál fordulnak elő, melyek sokszor az Egyesült Királyság választási rendszerét akarják megvalósítani saját államukban, nem gondolva arra, hogy a megfelelő társadalmi háttérrel nem rendelkeznek, illetve sok hibát követnek el azzal, hogy a rendszert „vakon” alkalmazzák. Az Antillákon például 55:45-ös szavazatarány 45:5-ös mandátumelosztást eredményezett.

2. A mandátumarányok nem vagy szinte alig változnak a szavazatok nagyarányú változásának hatására (csökkenés). Bár a gyakorlatban nemigen fordul elő, hogy a választási szabályok (és így a formulák is) hátrányosan érintenék a legnagyobb pártot, de elméletben lehetséges.

3. A választási rendszer torzító hatásai túl nagyok, ha különböző pártok megegyező szavazataránnyal nagyban eltérő mandátumarányokhoz jutnak. Legtöbbször azonban az ok a *gerrymandering*,⁴⁴ a rossz körzetbeosztás vagy a régiónkénti heterogenitás, mintsem a választási szabályok, formulák.

4. A választási szabályok túl bonyolultak. Az egyszerűség fő cél, mivel a bonyolultság egyenlőtlenséget teremt, hiszen minél komplexebb a rendszer, annál kevesebb ember képes megérteni és kihasználni a benne rejlő lehetőségeket.

Taagepera és Shugart szerint sok olyan input, amelyet fontosnak tartottunk, nem bír nagy jelentőséggel. Ez különösen a nem többségi elosztási formulák pontos megjelenési formájára vonatkozik, beleértve nemcsak a listás PR-rendszereket, hanem az STV-t, sőt az SNTV-t is. Ez negatív, de fontos felismerés. Mégis a választási reformok sokszor kizárólag a választási formulákra koncentrálnak, holott a magnitúdó megváltoztatása jobban szolgálná a reformok érdekeit.

„Azon országok esetében, melyek a PR-től való eltérést csökkenteni kívánják, a nagyobb körzeti magnitúdó irányába tett lépés a legegyszerűbb megoldás.”⁴⁵

II. A MAGYAR VÁLASZTÁSI FORMULÁK

1. VÁLASZTÁSI FORMULÁK ÉS RENDSZERVÁLTÁS

1.1. Közép-Kelet-Európa választási rendszerei és a rendszerváltás

Az 1989-től végbement politikai változások átformálták Közép-Kelet-Európa államait, új választásokat, választási törvényeket „és ezen belül új formulákat” hoztak az adott állam számára. A rendszerváltás formája, radikális vagy kompromisszumos jellege és a régi, illetve új hatalmi elit egymáshoz való viszonya szoros kapcsolatban állt az elfogadott választási rendszerrel, választási formulával.

Vajon melyik választási rendszer, melyik választási formula megfelelő az új demokráciák számára? Erre a kérdésre az elmélet más és más válaszokat adott. Az egyik oldal szerint a többségi formula a megfelelő, mivel ez akadályozhatja meg – többek között – a pártrendszerek szétaprózódását. A másik felfogás szerint éppen az arányos választási formula a megfelelő, különösen az etnikai és vallási sokféleség kifejezése érdekében, így lehet elejét venni az ilyen típusú konfliktusok kiéleződésének.

Természetesen ez a vita nem az elméleti szakemberek között dőlt el, hanem a régi és új hatalmi éltek közti erőviszonyok, illetve hatalmpolitikai adottságok döntöttek, melyek sok esetben vegyes választási rendszereket hoztak létre. Hogy mely ország milyen formulát, választási rendszert vezetett be, szoros kapcsolatban van a rendszerváltás típusaival.

1. Felülről vezérelt átalakulás terminussal illetjük azokat a rendszerváltásokat, ahol a régi politikai éltek nem engedték ki kezükből a politikai irányítást, ellenőrizték az átalakulást, az új választási törvényeket is az ő igényeiknek megfelelően alakították ki. Általában ez a többségi formulák szentesítésével járt, így Horvátországban, Lettorszáiban, Litvániában, Macedóniában, Moldáviában, Ukrajnában, Fehéroroszországban és Albániában is így történt. Arányos formulát viszont csak Bosznia-Hercegovinában, Szlovéniában, illetve Montenegróban alkalmaztak. Észtországban STV-formulát vezettek be.

13. táblázat A felülről vezérelt átalakulás államai az átalakulás utáni első választásokon

Ország	Abszolút többségi választási rendszer	Arányos választási rendszer többmandátumos választókerületekben	Átruházható egyéni szavazati rendszer	Tisztán arányos választási rendszer
Bosznia-Hercegovina		*		
Észtország			*	
Horvátország	*			
Lettország	*			
Litvánia	*			
Macedónia	*			
Moldávia	*			
Montenegro				*

Szerbia	*			
Szlovénia		*		
Ukrajna	*			
Fehéroroszország	*			

Forrás: Kasapovic – Nohlen, *id. mű*, 178.

Az uralmon levő régi politikai elitiek azért választották legtöbbször az abszolút többségi rendszert, mert egyrészt nekik volt csak országosan kiépített hálózatuk, ők rendelkeztek olyan anyagi eszközökkel és infrastruktúrával, mellyel könnyebben „elérték” a választókat, másrészt félték a vereség utáni felelősségre vonástól, és abban reménykedtek, hogy a többségi formula biztosítja számukra azt, hogy a mesterséges többség (*manufactured majority*)⁴⁶ lesz mögöttük, s így egyedül kormányozhatnak.

Számításaik ellenére a volt kommunista pártok és utódszervezeteik csak kevés országban tudtak győzni a választásokon (Albániában, Szerbiában, Ukrajnában, Fehéroroszországban és Macedóniában). A többi négy, nem többségi formulát alkalmazó országban is három esetben az ellenzék győzött (az egyetlen kivétel Montenegró volt).

Az abszolút többségi rendszer alkalmazása a pártrendszerek többféle típusát eredményezte: egypártrendszereket (a legerősebb párt 70%-nál többet birtokol a mandátumokból), kétpártrendszereket (a legerősebb párt mandátumaránya kevesebb, mint 70%, de a két legerősebb párt a mandátumok több mint 90%-át kézben tartotta), illetve többpártrendszereket.

14. táblázat Az abszolút többségi választási rendszer politikai kihatásai a kelet-európai országokban.

Ország	Kétpártrendszer	Mesterséges többség	Egypárti kormányzás
Albánia	igen	igen	igen
Horvátország	igen	igen	igen / nem
Lettország	igen	igen	igen
Litvánia	nem	igen	igen
Macedónia	nem	nem	nem
Moldávia	nem	nem	nem
Szerbia	nem	igen	igen
Ukrajna	igen	igen	igen
Fehéroroszország	nem	igen	igen

Forrás: Forrás: Kasapovic – Nohlen, 1997. 180.

Ahol az ellenzék győzött az első szabad választásokon, általában megváltoztatták a formulákat, s áttértek a többségi formuláról az arányosra (például Lettországban vagy Moldáviában) vagy „árokrendszerre” (például Albániában vagy Horvátországban).

2. A kialakult rendszerváltás a régi és az új politikai elit kompromisszumára utal, mely békés kerekasztal-tárgyalások során jött létre (például Magyarországon vagy Lengyelországban). Ez a típusú rendszerváltás leginkább vegyes és arányos választási rendszerekhez vezetett.

Vegyes választási rendszer az első szabad választások előtt csak Magyarországon és Bulgáriában alakult ki. Fontos különbség azonban, hogy Magyarországon az ellenzék, míg Bulgáriában a kommunisták győztek. A vegyes rendszert később más kelet-európai országban is bevezették (például Albániában, Horvátországban, Litvániában, Oroszországban, Jugoszláviában).

15. táblázat *Az egyéni választókerületek és a listás mandátumok aránya.*

Ország	Év	Összes mandátum	Egyéni választókerület	Listás
Albánia	1992	140	100 (absz.)	40 (egy országos)
Bulgária	1990	400	200 (absz.)	200 (többmand.)
Jugoszlávia	1992	136	58 (rel.)	78 (többmand.)
Horvátország	1992	120	60 (rel.)	60 (egy országos)
Litvánia	1992	141	71 (absz.)	70 (egy országos)
Oroszország	1993	450	225 (rel.)	225 (egy országos)
Magyarország	1990	386	176 (absz.)	210 (többmand.)

Forrás: Kasapovic – Nohlen, 1997. 185.

Az „árokrendszerek” kétpártrendszert (Albánia, Bulgária, Jugoszlávia), illetve többpártrendszereket (Horvátország, Litvánia, Oroszország) eredményezték.⁴⁷

3. A „*replacement*”-elnevezésű átalakulás-típusok jellegzetessége, hogy a régi kommunista elit nem tudta megtartani befolyását az új politikai intézményrendszer kialakítására, s ez az új politikai elit számára adott szabad kezét. Ilyen típusú átalakulás történt például Csehországban vagy Romániában.

Ezekben az országokban rendszerint arányos szisztémát fogadtak el, sőt az évek múlásával más közép-kelet-európai országok is áttértek az arányos formulára. Ennek hatására a második szabad választások után majdnem mindenhol többpártrendszer jött létre.

16. táblázat *Az arányos választási rendszer politikai kibatásai a kelet-európai országokban*

Ország	Többpártrendszer	Koalíciós kormány
Bulgária	nem	igen
Észtország	igen	igen
Jugoszlávia	igen	igen
Lettország	igen	igen
Moldávia	igen	igen
Lengyelország	nem / igen	igen
Románia	nem / igen	nem / igen
Szlovákia	igen	igen
Szlovénia	igen	igen
Csehország	igen	igen

Forrás: Kasapovic – Nohlen, 1997. 195.

Közép-Kelet-Európában 2000-ben a következő típusú választási rendszerek léteznek: abszolút többségi választás található Macedóniában, Ukrajnában, Fehéroroszországban; árokrendszer van Albániában, Horvátországban, Litvániában, Oroszországban; arányos választás van többmandátumos kerületekben Bosznia-Hercegovinában, Bulgáriában, Észtországban, Jugoszláviában, Lettországban, Lengyelországban, Romániában, Szlovákiában, Szlovéniában és Csehországban; kompenzációs választási rendszer létezik Magyarországon; tisztán arányos választás van Moldáviában.

1.2. A kialakított rendszerváltás és következményei Magyarországon

1.2.1. Történeti előzmények

Az 1980-as évek elején Magyarországon a gazdasági válság jelei mutatkoztak. A korábbi pazarló és fedezet nélküli kormányzati politikát nem lehetett tovább folytatni, mivel az ország eladósodott. A társadalom nagy része érezte az életszínvonal fokozatos csökkenését, ennek ellenére – vagy éppen ezért – tovább lubickolt a „szocialista rendszer által nyújtott létbiztonság” illúziójában. Részben ez okozta azt, hogy az emberek nemigen foglalkoztak nyíltan a politikával, részben viszont az is, hogy „nem volt szokás” akkoriban olyan véleményt képviselni, mely eltért a kormány álláspontjától. Viszont egy idő után a válság jelei olyan nyilvánvalóak lettek, hogy a társadalom mind nagyobb része már a politikai intézményrendszert is okolta annak hatásaiért.

Az MSZMP-n belül egyre erősebbé vált a reformirányzat s megjelentek egyes ellenzéki mozgalmak is, és ezek a Társadalmi Szerződésben, 1987 tavaszán hirdették meg reformprogramjukat. 1987. szeptember 27-én Lakitelken megalakult az MDF, az 1988. május 20-22-i ülésén pedig Grósz Károly váltotta Kádárt. Új pártok alakultak és régiiek éledtek újjá: 1988. szeptember 3-án az MDF⁴⁸; 1988 november 13-án az SZDSZ; 1988. november 18-án az FKgP; a Fidesz szintén 1988 őszén vált párttá; 1989. január 9-én az MSZDP – hogy a legfontosabbakat említsem. Az MSZMP-KB 1989 februárjában elismerte a többpártrendszer létrejöttét. 1989 március 22-én megalakult az Ellenzéki Kerekasztal (EKA), majd az MSZMP tárgyalópartnerévé vált a rendszerváltás során. A kerekasztal-tárgyalások június 13-tól szeptember 18-ig tartottak.

1.2.2. Választási rendszer-választási formula-kerekasztal-tárgyalások

A kerekasztal-tárgyalások egyik legfontosabb témaköre volt a választási rendszer kérdése. A hat szakbizottság egyikének szakemberei foglalkoztak a kialakításával, de „szigorúan szakmai alapon” nem sikerült „egymást meggyőzniük” a lényegi kérdésekben. Más kérdés, hogy ezt nem is akarták, mivel mindenki előtt világos volt, hogy ez nem elsősorban szakmai kérdés. A tárgyalás során a szakmai érvek háttérbe szorultak, s kiemelődött annak alkujellege. A felek közti kompromisszum megkötése nem volt egyszerű, sőt: az Ellenzéki Kerekasztalon belül például egyhangú döntést is kellett hozni. Ezért szakértői szinten nem születhetett megoldás. Következett a középszintű és felső szintű tárgyalás.

A tárgyalások három oldal között folytak: 1. MSZMP 2. Ellenzéki Kerekasztal (Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság; Fidesz; FKgP; KDNP; MDF; Magyar Néppárt; SZDSZ; MSZDP; Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája) 3. a harmadik

oldal (Baloldali Alternatíva Egyesülés; DEMISZ; Hazafias Népfront; Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége; Magyar Nők Országos Tanácsa; Münnich Ferenc Társaság; SZOT).

Az egyeztető tárgyalások előtt kiadott Alkotmányjogi füzetekben két erőteljes álláspont fogalmazódott meg. Az MSZMP és a Fidesz listás formulát, az Igazságügy-minisztérium és az SZDSZ vegyes rendszert támogatott. A minisztérium a 280 fős törvényhozásban 200 helyet egyéni kerületből, 80 helyet listáról akart betölteni, míg az SZDSZ 350 fős plénum mellett 250-300 egyéni választókerületet és 50-100 fős listásat látott volna jónak.

A tárgyalások közben az MSZMP megváltoztatta az álláspontját. Emögött az állt, hogy a kormánypárt olyan személyiségekkel rendelkezett, melyek a politikai életben már ismertek voltak, és így ez helyzeti előnyhöz juttatta őket az egyéni kerületekben, másrészt rájött, hogy a pénzügyi és infrastrukturális lehetőségei neki kedveznek. A közvélemény-kutatások is a legnépszerűbb pártnak mutatták az MSZMP-t, viszont előnye nem volt nagy, s a listás választás nem biztosította volna a kormányzati hatalom megtartását. Az már más kérdés, hogy ez a gondolatsor is hibás, hiszen a kétfordulós többségi rendszerben a relatíve előnyös helyzetet birtokló szintén lehet vesztes. Mivel ezt akkor az MSZMP szakértői nem látták pontosan, így 300 egyéni kerületet és 50 fős listát javasoltak. Az SZDSZ szintén ezen az állásponton volt.

A történelmi pártok (FKgP, KDNP, stb.) főleg a listás szisztémát támogatták, mivel úgy gondolták, hogy pusztán nevük alapján is sok szavazót vonzanak, másrészt belátták, hogy míg az egyéni kerületben a jelölt megismertetése a választókkal igen sok pénzbe és nagy erőfeszítésbe kerül, addig az arányos rendszerben ez néhány reklámmal, hirdetéssel jól megoldható.

A történelmi pártok álláspontján állt sokáig a Fidesz is, hiszen a párt főleg a fiatalokra, azok közül is a radikálisabb szemléletűekre támaszkodhatott, s tudta, hogy egyéniben jelöltjei – szavazóinak a választókerületekben való egyenletes eloszlása miatt – nem lennének képesek felvenni a harcot. Mégis megváltoztatta az álláspontját, mivel az SZDSZ érvei meggyőzték a történelmi pártok veszélyeiről.⁴⁹ Fele-fele arányban látta elképzelhetőnek a vegyes rendszer bevezetését.

Az MDF-nek nem alakult ki határozott elképzelése a választási formuláról, hiszen egyre növekvő támogatottsága révén szinte mindegyik megfelelt neki. Így az Ellenzéki Kerekasztal közös álláspontja egy vegyes választási rendszer lett, ahol a képviselők felét egyéni kerületben többségi módszerrel választják, másik felét viszont listáról juttatják be a parlamentbe.

Láthatjuk tehát, hogy a vegyes szisztéma mind az MSZMP-nek, mind az Ellenzéki Kerekasztalnak megfelelt, a harmadik oldal pedig szintén ezt akarta (kétharmad rész egyéni kerületet, egyharmad rész listát).

Az egyéni kerületi rendszer második fordulójába jutás feltételei terén különbözőek voltak az álláspontok. Az Ellenzéki Kerekasztal a két legtöbb szavazatot elért jelölt bejutását támogatta, míg az MSZMP 15%-os határhoz kötötte ezt (de minimum három jelölthöz), mivel úgy látta, hogy a második fordulóban – csökkenő támogatottsága miatt – csak így oszthatja meg a szavazatokat a két ellenzéki jelölt között, s juthat nevető harmadikként mandátumhoz.

A szakértői tárgyalások nem tudtak kompromisszumot hozni, így ez a középszintű tárgyalásokra maradt. Itt az MSZMP elfogadta a listás és többségi formulák alapján megszerezhető mandátumok Ellenzéki Kerekasztal által preferált arányát, míg az Ellenzéki Kerekasztal beleegyezett, hogy minimum három fő jusson a második fordulóba.

Az arányossági mutatók javításának indokával, az MSZMP javasolta, hogy a területi listák mellett legyen országos kompenzációs lista is. Ezt a javaslatot az Ellenzéki Kerekasztal is elfogadta. Így a kompromisszum szerint a 374 fős egykamarás parlamentbe 152 képviselő egyéni kerületből, 152 területi listáról, 70 országos listáról jut be.

Az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal abban is megegyezett, hogy a választásokon csak olyan társadalmi szervezetek indulhassanak, melyek a párttörvény rendelkezéseit magukra nézve kötelezőnek ismerik el. Ez egyrészt csökkentette az ellenzék pártjainak riválisait, másrészt az MSZMP-nek volt jóval előnyösebb, mivel a baloldali beállítottságú harmadik oldal szavazói számára az egyetlen baloldali alternatíva az MSZMP maradt.

Az MSZMP-n belül az októberi kongresszus alatt, a pártfegyelem lanygulása miatt már többen merték bírálni a kialakított kompromisszumot, s több egyéni választókerületet követeltek bízva az ismert személyiségek szavazategyűjtő hatásában.⁵⁰ Ennek megfelelően 1989. október 20-án egy olyan választási törvényt fogadott el a parlament, mely szerint 176 helyet egyéni választókerületből, 152 helyet területi listáról, 58 helyet országos listáról töltenek be. A parlament összlétszáma 386 fő lett.

1.2.3. Választási rendszerünk formulái

1.2.3.1. Az országgyűlési képviselők választásakor használatos formuláink

Parlamentünk 386 tagjából 176-ot abszolút többségi, kétfordulós egyéni kerületi rendszerben választanak meg. Az egymandátumos választókerületekben az első fordulóban a szavazatok több, mint 50%-ával lehet mandátumot szerezni. Ha ez nem sikerül, akkor a második fordulóba azok a jelöltek jutnak be, akik a szavazatok minimum 15% – át elérték, de legalább a három legtöbb szavazatot elért jelölt. Ebben a körben már nem szükséges a szavazatok abszolút többségének megszerzése, hanem elég a relatív többség is. A mandátumot nem eredményező voksok (töredékszavazatok) felkerülnek az országos listára.

Maximum 152 mandátumot területi listáról lehet megszerezni, ahol a természetes hánnyados módszerét, azon belül a Hagenbach-Bischoff kvótát alkalmazzák. Az egyes területi választókerületek a megyehatárokon belül vannak kialakítva, Budapest pedig önálló kerületet képez. A kvóta által megszabott szavazatszámot elérő lista mandátumot, mandátumokat szerez, attól függően, hogy hányszor éri el azt. Ha pedig az adott területi választókerületben nem tudják így kiosztani az összes mandátumot, akkor ehhez elég a kvóta által megszabott szavazatszám kétharmad részének elérése is. Ha a mandátumokat így sem lehet teljes mértékben kiosztani, akkor a megmaradt mandátumok az országos listára kerülnek. A töredékszavazatokat szintén ott számítják be.

Az országos listán minimálisan megszerezhető parlamenti helyek száma 58, de ez megnőhet a területi listáról felkerülők számával. Ez a listás szisztéma az osztós mód-

szer d'Hondt-formuláját használja. A számítás alapját képező szavazatok az egyéni kerületi és a területi listás rendszerben mandátumot nem eredményező szavazatok.

2. Formula – arányosság – kormányozhatóság

Mi a fontosabb érték: az arányosság vagy a kormányozhatóság? Melyiket preferálja egy választási rendszer? Inkább a szavazók akarata számítson vagy az országot ténylegesen képviselő politikai erő legyen stabil?

A fenti kérdésekre nem lehet egzakt, tudományos választ adni, lévén értékválasztásról van szó. A rendszerváltás idején, a kerekasztal-tárgyalások során a felek célja egy kompromisszumos megoldás meghozatala volt. A tárgyalóasztalnál mindenki a saját politikai érdekei szerint szerette volna kialakítani a választási rendszert, s nem tartotta elsődleges célnak az arányosság érvényre juttatását.

Megalkotott választási rendszerünk tehát a kormányozhatóságot preferálja inkább. Jól mutatja ezt, hogy a „rendszert váltott” közép-kelet-európai országok közül Magyarország az egyetlen, ahol nem kellett előrehozott választásokat tartani.

A kormányozhatóságot azonban nem egyedül a választási rendszernek kell biztosítania. A hatalmi ágak alkotmányos kiegyensúlyozása, a fékek-ellensúlyok a törvényhozás és a végrehajtó hatalom között, illetve az államfő jogkörének megfelelő kialakítása szintén segítheti a kormányozhatóság megvalósítását.

Magyarországon a kormánystabilitás megőrzésének (ál)indokával sokan érvelnek a rendszer arányosság felé való közelítése ellen. Az ezzel érvelőknek azonban nincs igazuk. Részben az előző bekezdésben foglaltak miatt, részben pedig azért, mert olyan eszközök szolgálnak a kormányozhatóság megőrzésére, mint a konstruktív bizalmatlansági indítvány, az elnöki feloszlatási jog szűkre szabása vagy éppen az erős frakciófegyelem mint informális pártpolitikai eszköz.

A magyar választási rendszer vegyes, s mint ilyen, általában azt várjuk tőle, hogy arányossági szempontból a többségi és az arányos között legyen. Mint az elkövetkezendőkben látni fogjuk, a magyar választások adatai ennek a követelménynek eddig megfeleltek, de emellett számos érdekes következtetést kiolvashatunk belőlük, ha összevetjük a többségi és az arányos rendszer egy-egy mintapéldájával: a brit⁵¹ és az osztrák rendszer mutatóival.

17. táblázat Az osztrák választások arányossági együttbatói (M/V) 1966-1990.

Év	SPÖ	ÖVP	FPÖ
1966	1,05	1,06	0,67
1970	1,01	1,05	0,65
1971	1,01	1,01	0,98
1975	1,01	1,01	1,01
1979	1,01	1,00	0,99
1983	1,03	1,04	0,67
1986	1,01	1,01	1,01
1990	1,03	1,02	1,08

Forrás: MTI Világpolitikai Dokumentáció, 1983. 267. o.; 1987. 66. o.

2.1. A magyar választási rendszer aránytalansága

2.1.1. Az egyéni választókerületi rendszer

18. táblázat

1990	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP	Egyéb	
Voks	31,11	25,92	10,48	8,68	3,98	4,93	14,90	
Mandátum	64,78	21,02	6,25	0,57	1,14	1,70	4,55	
M/V	2,08	0,81	0,59	0,06	0,28	0,34	0,30	
1994	MSZP	SZDSZ	MDF	FKgP	KDNP	Fidesz	Egyéb	
Voks	37,46	23,06	13,30	6,99	5,42	4,61	9,16	
Mandátum	84,66	9,09	2,84	0,57	1,70	0,00	1,14	
M/V	2,26	0,39	0,21	0,08	0,31	0,00	0,12	
1998	Fidesz	MDF	Fidesz-MDF	FKgP	MSZP	SZDSZ	MIÉP	Egyéb
Voks	18,46	1,79	17,16	9,71	36,43	6,65	3,11	6,70
Man- dátum	31,25	1,13	28,40	6,82	30,68	1,13	0,00	0,26
M/V	1,67	0,63	1,66	0,70	0,84	0,17	0,00	0,04

Forrás: *Magyar Közlöny*. 1990/44.; 1994/70.; 1998/47. számainak adatai alapján készült saját számítás.

Az egyéni kerületekben abszolút többségi formula működik, melynek egyik legfontosabb hatása, hogy a relatív különbséget abszolúttá változtatja. Az eddigi hazai választások egyéni kerületi adatai ezért jóval nagyobb aránytalansági mutatókat is tartalmaznak, mint például a brit relatív többségi rendszer. Ennek oka a pártrendszer másóságára és az eltérő politikai viszonyokra visszavezethető. Míg Angliában a győztes párt az esetek többségében elvitte a szavazatok 40%-át, addig az MDF 1990-ben a szavazatok 31,11%-val az egyéni kerületi mandátumok több mint 60%-át szerezte meg. 1994-ben az MSZP szavazat- és mandátumaránya: 37,46% (V): 84,66% (M), míg 1998-ban a Fidesz-MDF együttműködés keretében (Fidesz önállóan, MDF önállóan, illetve a két párt együttesen) a szavazatok alig több mint 37%-val a mandátumok körülbelül 60%-a volt megszerezhető.

Másrészt amíg a két nagy brit párt a választók 80%-ának támogatásával bírják a mandátumok 90-95%-át, addig ez 1990-ben az MDF és az SZDSZ vonatkozásában 55% (V): 85% (M), 1994-ben az MSZP-SZDSZ koalíciónál 60% (V): 94% (M), viszont 1998-ban „csak” 74% (V): 91% (M) a Fidesz-MDF-MSZP pártoknál.

Az arányossági együtthatókat (M/V) vizsgálva azt láthatjuk, hogy a konzervatívoknál és a Munkáspártnál is körülbelül 0,95-1,35-ig mozognak. Viszont az MDF-nél 1990-ben ez a mutató 2,08, 1994-ben az MSZP-nél 2.26 s 1998-ban is magas a Fidesz-MDF-nél: körülbelül 1,67.

A rendszer többségi része aránytalanságra igencsak hajlamos. Azért nem lehet egyértelműen aránytalannak nevezni, mert – mint azt már az 1998-as választások előrevetítették – a rendszer eredményezhet arányosabb eredményeket is, ha a politikai erőviszony-

ok kiegyenlítették. A formulán kívül tehát vannak más tényezők is, melyek aránytalanná tehetik a rendszert. Így a fentebb említett politikai erőviszonyok, a társadalmi törésvonalak nagy száma vagy éppen a magyar pártrendszer fragmentált volta, hiszen a többségi formula ott működik igazán jól, ahol kevés párt található, Magyarországon azonban 1990-ben, 1994-ben és 1998-ban is hat párt jutott a parlamentbe, ami jelzi a társadalmi törésvonalak sokaságát, sőt, ha az 5%-os küszöb nélkül szemléljük a szavazatokat, akkor ez még inkább nyilvánvaló lesz.

Az első fordulóban született eredmények után a második forduló eredményeit (és így az arányosságot) három tényező befolyásolja jelentősen. Egyrészt érvényes forduló esetén a második fordulóra csak azok a jelöltek jutnak be, akik az első körben elérték a szavazatok több mint 15%-át, de bejut legalább a három legtöbb szavazatot elért jelölt. Másrészt a már leadott területi listás szavazatok összesítésének eredménye befolyásolja az egyéni kerületi versenyt is. Harmadrészt a második fordulóra megszülethetnek az egyes politikai (kényszer)szövetségek a jelöltek visszaléptetéséről (lásd például az 1998-as választásokat, ahol a jobboldali pártoknak csak együttesen sikerült az MSZP-SZDSZ-koalíciót leváltaniuk).

Végül meg kell jegyezmem, hogy az egyes pártok szavazóinak földrajzi eloszlása is fontos aránytalansági tényező lehet.

2.1.2. A listás rendszer

A listás szint feladata az egyéni kerületi rendszer által okozott aránytalanság kompenzálása. „Egyrészt önmagával kompenzál, mert – a képviselői helyek nagyobb hányadának várhatóan arányosabb elosztásával – további lehetőséget ad mandátumszerzésre. Ezen belül az egyéni vesztesek egy részét töredékszavazataik hasznosításával megint „helyzetbe hozza”.⁵²

2.1.2.1. A területi lista szintje

19. táblázat Területi listás eredmények Magyarországon 1990-1998 (százalékban)

1990	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP	Egyéb
Voks	24,73	21,39	11,73	10,89	8,95	6,46	15,85
Mandátum	33,33	28,33	13,33	11,66	6,66	6,66	0,00
M/V	1,35	1,32	1,14	1,07	0,74	1,03	0,00
1994	MSZP	SZDSZ	MDF	FKgP	KDNP	Fidesz	Egyéb
Voks	32,99	19,74	11,74	8,82	7,03	7,02	12,66
Mandátum	42,40	22,40	14,40	11,20	4,00	5,60	0,00
M/V	1,28	1,13	1,23	1,26	0,56	0,79	0,00
1998	Fidesz	MSZP	FKgP	SZDSZ	MIÉP	Egyéb	
Voks	29,48	32,92	13,15	7,57	5,47	11,41	
Mandátum	37,50	39,06	17,18	3,90	2,34	0,00	

M/V 1,27 1,18 1,30 0,51 0,42 0,00

Forrás: Magyar Közlöny, 1990/44.; 1994/70.; 1998/47. szám adatai alapján készült saját számítás.

Vannak olyan tanulmányok, melyek a listás eredményeket összességében szemlélik, és nem teszik vizsgálat tárgyává az ezt alkotó két részt külön-külön.⁵³ Pedig ha ezt tennék, nyilvánvalóbbá válna, hogy a területi listára leadott szavazatok és az elnyert mandátumok aránya sokszor igen távol áll egymástól.

Míg az egyéni kerületben is kiemelten jól szereplő, illetve a középmezőnyhöz tartozó nagyobb pártok jelentősen felülreprezentáltak (1990-ben MDF: 1,35; SZDSZ: 1,32; 1994-ben MSZP: 1,28; FKgP: 1,26; 1998-ban Fidesz: 1,27; FKgP: 1,30), addig az egyéni kerületben rosszabbul szereplő kisebb pártok itt is alulreprezentáltak maradnak (1990-ben Fidesz: 0,74; 1994-ben KDNP: 0,56; Fidesz: 0,79; 1998-ban SZDSZ: 0,51; MIÉP: 0,42).

Tehát a területi listás eredmények is jelentősen eltérnek az arányossági kívánalmaktól (nem úgy, mint az osztrák rendszerben, ahol megközelítőleg arányos képviselőket eredményez a listás szisztéma – lásd a 17. számú táblázatot). Ennek egyik oka, hogy a területi választókerületben kevés a kiosztható mandátumok száma, ráadásul, ha a Hagenbach-Bischoff kvóta által megszabott szavazatszám kétharmadát nem éri el a pártok, s marad még kiosztatlan mandátum, az az országos szintre kerül. Így 1990-ben 32, 1994-ben 27, 1998-ban 24 került oda. A területi listás eredmények ezért a nagy pártoknak kedveznek. Ennek azonban némileg ellentmondanak a táblázatok, hiszen az arányossági együtthatók nem lineárisan követik egymást. 1990-ben a KDNP, mint a legkisebb területi listás párt együtthatója (1,03) jóval magasabb, mint a sorban előtte található Fidesznek (0,74). Ugyanígy magasabb együtthatóval rendelkezik 1994-ben az utolsó helyen található Fidesz (0,79), mint az előtte levő KDNP (0,56), míg a területi listán 1994-ben negyedik, 1998-ban harmadik FKgP első helyen áll a felülreprezentáltság tekintetében (1,26 és 1,30).

Ennek az „összevisszaságnak” egyrészt az az oka, hogy egy adott területi választókerületben levő regionális adottságok miatt a pártok szavazatainak földrajzi eloszlása nem egyenletes, másrészt a kétharmados szabály alkalmazásakor az dönt, hogy a még mandátumot nem szerzett pártok szavazatai nagyobbak-e a már mandátumot szerzett pártok maradékszavazatainál.⁵⁴

2.1.2.2. Az országos lista szintje

20. táblázat Országos listás eredmények Magyarországon 1990-1998. (Százalékban.)

1990	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP
Voks	11,49	25,61	18,53	19,48	13,13	11,45
Mandátum	11,11	25,55	18,88	20,00	13,33	11,11
M/V	0,97	1,00	1,02	1,03	1,02	0,97
1994	MSZP	SZDSZ	MDF	FKgP	KDNP	Fidesz
Voks	8,67	28,77	17,95	12,71	16,41	15,50

Mandátum	8,23	29,41	17,64	12,94	16,47	15,29
M/V	0,95	1,02	0,98	1,02	1,00	0,99
1998	Fidesz	MSZP	FKgP	SZDSZ	MIÉP	
Voks	12,15	36,17	17,86	20,39	13,43	
Mandátum	12,19	36,58	17,07	20,73	13,41	
M/V	1,00	1,01	0,96	1,02	1,00	

Az országos lista – mivel erre nem kell külön szavazni, és ide a töredékszavazatok kerülnek – egyfajta kompenzációt nyújt az egyéni kerületi és a területi listás eredmények aránytalanságával szemben. Ebben a d'Hont-formulát használják, melyről az elméletben azt tartják, hogy az arányos formulák közül a legaránytalanabb eredményt produkálja, mivel osztósorozata: 1; 2; 3; 4; 5; stb... Ez elméletben a nagy pártoknak kedvez, de mivel itt töredékszavazatokról van szó, mégis a legtöbb ilyenrel rendelkezőt kellene preferálnia, melyek a közép- és kis pártok közül kerülnek ki, ugyanis a Hagenbach-Bischoff-kvóta után, illetve az egyéni fordulók után megmaradt töredékszavazatokból rendszerint ezeknek van több.

A töredékszavazatok körülbelül nyolcvan százaléka az egyéni kerületekből származik (1990-ben 79,72 %, 1994-ben 79,48 %, 1998-ban 79,61 %). Itt a már mandátumot eredményezett szavazatok nem számítanak, így az egyéniben mandátumokat szerzett nagy pártok szavazatai sem. A legtöbb töredékszavazattal az egyéni kerületi verseny fő vesztesei, a középpártok rendelkeznek, így ezek kerülnek kedvezőbb pozícióba az országos listás helyek körülbelül négyötödének elosztásakor.

A maradék egyötöd (1990-ben 20,28 %, 1994-ben 20,52 %, 1998-ban 20,39 %) a területi listáról származik, s a kisebb pártoknak kedvez. Az egyéni és területi listás töredékszavazatok ilyen arányú kombinációja nyújtja tehát a kompenzációt.

Mindezek mellett az országos lista szintje majdnem tökéletes arányosságot produkál. Ennek oka, hogy bár a legaránytalanabbnak ítélt osztós formulát alkalmazzák, a magnitúdó egyenlő az összes elnyerhető mandátum számával, tehát az országos listára, mint egyetlen egy választóközetre kell tekintenünk, az aránytalanság pedig kis körzeti magnitúdó mellett jelentkezik.

A magyar választási eredmények tehát lehetnek arányosak (ám csak a parlamentbe jutott pártokat illetően), de az eddig lebonyolított három szabad választás során ez nem így alakult. Az aránytalanság egyrészt a rendszerben alkalmazott abszolút többségi formulából ered, melynek alkalmazásához nem ideálisak a magyar feltételek, s amelynek eredményeit nem tudja kompenzálni a listás rész, másrészt a sok elvesztett szavazat okozza, ami az 5%-os küszöbnek, a második forduló miatt elvesző szavazatoknak, illetve a listaállítás szabályainak az együttes hatása.

2.2. Választási rendszerünk átalakításának kérdése

Választási rendszerünk megfelelően töltötte be funkcióit az elmúlt három választás során. A választások gond nélkül lezajlottak, az eredmények pedig biztosították a kormányozhatóság érvényesülését egy olyan történelmi helyzetben, melyben ez alapvető követelmény volt. Az elmúlt közel tíz év során a választási rendszerben érdemi változ-

tatás nem történt, noha újabb és újabb ötletek, elméletek születtek a reformra. Véleményem szerint egy lényegi változtatás nem szolgálta volna megfelelően Magyarország érdekeit, mivel egyrészt a rendszer hatásait csak eredményein mérhetjük le pontosan, ezért fontos, hogy több választás adatainak birtokában alkossunk véleményt, másrészt egy új változat esetleges elméleti előnyei nem biztos, hogy a gyakorlatban is valósággá váltak volna, mivel semmilyen formula nem biztosít matematikailag kiszámítható választási eredményeket. Az csak egy meghatározott társadalmi-politikai környezetben fejtheti ki szándékolt hatásait. Az ettől való eltérés diszfunkciók sokaságához vezethet.

Tehát azt kell mondanunk, hogy egy elméleti elgondolás önmagában se nem jó, se nem rossz. Egyrészt mindig az adott társadalmi-, politikai-, történelmi környezet határozza meg a választási rendszer céljait (arányosság-kormányozhatóság), másrészt ugyanez a környezet mutatja meg a rendszer hatékonyságát is.

Ha az elmúlt évtizedet nézzük, meg kell állapítanunk, hogy a hatékonysággal nem volt gond. A rendszerváltáskor kitűzött fő cél (a kormányozhatóság) maradéktalanul megvalósult, sőt túl is lett biztosítva.

A célok azonban változnak. Eddig érthető volt a kormánystabilitás előtérbe állítása, mára azonban ez már megkérdőjelezhető. Azért is mert túl sok biztosíték van már (választási rendszer szabályai, erős frakciófegyelem, a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye, stb.), és azért is, mert a választási rendszernek más cél megvalósítását is szolgálnia kell, hiszen az arányosság követelménye olyan alapértékké nőtte ki magát, melyet a magyar választási rendszer sem mellőzhet sokáig.

A változtatás alternatíváinak kidolgozása az elmélet feladata, a döntés azonban a politikáé. Illuzórikus lenne azt képzelnünk, hogy valamely párt az elmélet szempontjait megfontolva saját érdekei ellen cselekedne. Ezt nem is lehet elvárni. Azt azonban igen, hogy felismerje legalább a szabályozás szükségességét. Ez azért nehéz kérdés, mivel a kormányzó pártokat mindig az adott választási rendszer juttatja hatalomra, megváltoztatása így nem áll igazán érdekükben. Ám az eddig eltelt három választás szerint még semelyik koalíció sem tudott négy évnél tovább kormányon maradni. A választási rendszer tehát egyértelműen nem kedvez egyik pártnak sem.

Változtatásra e fenti okból következően szükség van. A szakirodalomban gyakran említik problémaként egyrészt a rendszer torzító hatásainak, másrészt a választási szabályok bonyolultságának kérdését. Az előbbivel maradéktalanul egyet értek, az utóbbit azonban nem tartom problémának.

A szabályok bonyolultsága elméletileg három okból jelenthet gondot. Először is azért, mert a választóknak nem teljesen egyértelmű, hogy a szavazataikból hogy lesz mandátum. Ez nem csak a magyar számítás esetén van így, ugyanis a legegyszerűbb listás választás esetén sincs tisztában az állampolgárok nagy része azzal, hogy a szavazatokat mely formula váltja át mandátumokká, és az pontosan hogyan működik. Másodszor problémát jelenthet a választási eredmények gyors és hiteles megállapítása. Ez az érv sem állja meg a helyét, hiszen az eddigi választások eredményei az informatikai felszerelés segítségével már a választás másnapján teljesen ismertek voltak, a hitelesség kapcsán pedig megemlíthető például az a garanciális szabály, mely szerint a szavazás után három napon belül megtekinthető a szavazatszámoló bizottság jegyzőkönyve az illetékes választási irodában. Harmadszor a választási visszaélések esélye nagyobb arányban merülhet fel, de ezek elkerülésére garanciák sokasága áll rendelkezésre, így

például az eljárás nyilvánossága, a szavazólap átvételét igazoló aláírás, az igazolással szavazás, a jogorvoslati fórumok igénybevételének lehetősége vagy éppen a választási szervek függetlenségének garanciái.

A rendszer torzító hatásai azonban tényleg nagyok. Az aránytalanság egyik fő oka az egyéni kerületi rendszerben alkalmazott abszolút többségi formula. A 18. táblázat mutatja az arányossági mérőszámokat, melyek jóval meghaladják a brit mutatókat. Ezt nem tudja kompenzálni a listás szint, főleg azért, mert maga a területi lista is aránytalan eredményeket produkál (19. táblázat), melyek a győztes pártoknál elérik a brit rendszer aránytalanságának mértékét. Így az országos listára hárul az a feladat, hogy érdemi kompenzációt nyújtson, aminek viszont az az akadálya, hogy kevés az így elnyerhető mandátumok száma az összmandátumok számához képest.

Fel kell tennünk azt a kérdést, hogy szükségünk van-e a listás és többségi formulákra egyszerre. A magyar politikai tradíciókban, politikai közgondolkodásban igény van mind a listás, mind az egyéni képviselő iránt, bár a német tapasztalatok azt mutatják, hogy a választóközzel való kapcsolat tekintetében a különbségtétel nem releváns, mivel a választók általában nem is tudják, hogy ki az egyéni és ki a listás képviselő. A két érv némileg ellentmond egymásnak, de segítségünkre lehet a győztes csapaton ne változtass elv: az eddig jól vizsgázó vegyes rendszert ne cseréljük fel tisztán többségire vagy tisztán listásra.

A reprezentativitás javításának érdekében merülhet fel az ötszázalékos küszöb csökkentésének kérdése. Eltörlése – véleményem szerint – nem lenne helyén való, hiszen a parlamenti pártok számának nagymértékű növekedése veszélyeztetné a kormánystabilitást (így átesnénk a ló túloldalára), de csökkentése mindenképp indokolt. A csökkentés mértékét körülbelül két-három százaléknál kellene meghúzni. Így ugyan nem sok, jelenleg parlamenten kívüli pártnak lenne ténylegesen esélye bejutni a parlamentbe (talán a Munkáspárt és a KDNP lehetne ilyen), de az erőviszonyok szétaprózódása sem fenyegetne. Hogy melyik párt lenne a küszöb csökkentésére hajlandó, nehéz kérdés. Valószínű, hogy egyik sem, mivel a Munkáspárt a főleg az MSZP-től venne el szavazatokat, a KDNP (vagy más jobboldali párt) pedig tovább tagolná a jobboldalt. Feltételezhetőleg az SZDSZ sem állna a reform mellé, mivel általában a listákon jól teljesít, az országos listán ezáltal biztosan veszítene mandátumokat.

A küszöb csökkentése nemcsak politikai okból, hanem azért is probléma, mert összefügg az egyéni kerületi rendszerrel is oly módon, hogy az egyéniben jelentős fölényrel rendelkező párt ellenfeleit gyengíti, mivel a küszöb csökkentése által parlamenti párttá vált pártok a listán (főleg az országoson) az ellenzékétől vesznek el több szavazatot. Ezáltal egységes ellenzék nem tud kialakulni, nem tudja betölteni egy „másik alternatíva” szerepét, viszont cserébe a stabilitást is erősítheti azáltal, hogy a konstruktív bizalmatlansági indítványhoz szükséges konszenzust akadályozza.

A reformjavaslatok között található még elgondolás az egyéni kerületi rendszer egyfordulósá alakítására, relatív többségi formulára való eltéréssel. Ez lényegében az arányosítás ellen hatna azzal, hogy főleg a nagy pártoknak lenne kedvező, és több elvesztett szavazatot eredményezne, hiszen a választók nem valakire, hanem valaki ellen szavaznának. Természetesen a relatív többségi rendszernek előnyei is vannak, mint például az, hogy a területi listás eredmények ismerete nem befolyásolja a második fordulóban való szavazást, ám összességében előnytelen hatása több van.

Végül még egy kérdésre térnék ki, mely az utóbbi időben foglalkoztatja mind a közvéleményt, mind a politikai elitet. Ez a kérdés a parlament létszámának csökkentése. Ez egyrészt politikai probléma, ugyanis a képviselőknek kell arról dönteni, hogy a következő ciklustól esetleg nem lehetnek a parlament tagjai, másrészt elméleti megfontolásból sem egyértelmű a kérdés, mivel azokkal az érvekkel, minthogy a három szint fenntartása mellett a képviselői helyek csökkentése rontaná a reprezentativitást, vagy, hogy a költségek ezáltal sem csökkennének, mert a parlamenti apparátus létszámát kellene megnövelni, nehéz lenne vitatkozni.

Összességében elmondható, hogy választási rendszerünk megfelelően működik. Véleményem szerint azonban minimális változtatásra az arányossági követelmények miatt szükség van. Ennek megoldását pedig a küszöb lecsökkentésében látom. Természetesen a reformmal nagyon körültekintően kell bánni, s ahhoz széleskörű politikai konszenzus is szükséges (lévén 2/3-os törvény). Nem mindegy ugyanis, hogy egy választási rendszer szabályai milyen gyakran változnak. Ez politikai hagyományok kérdése is. Sem Franciaország mintája nem megfelelő, melynek esetén a választási rendszer majdhogynem választási ciklusonként változik, sem az ellenkező gyakorlat, mely szerint a választási rendszer tabu és nem megváltoztatható. Meg kell találnunk tehát azt a szabályozást, mely megfelel a politikai-társadalmi igényeknek, s nem mellőzi a kormányozhatóság és arányosság optimális egyensúlyát. Természetesen ezt az elmélet jobban látja, ezért egyik legfontosabb feladata, hogy alternatívát közvetítsen a politikai szféra felé, ha erre szükség van.

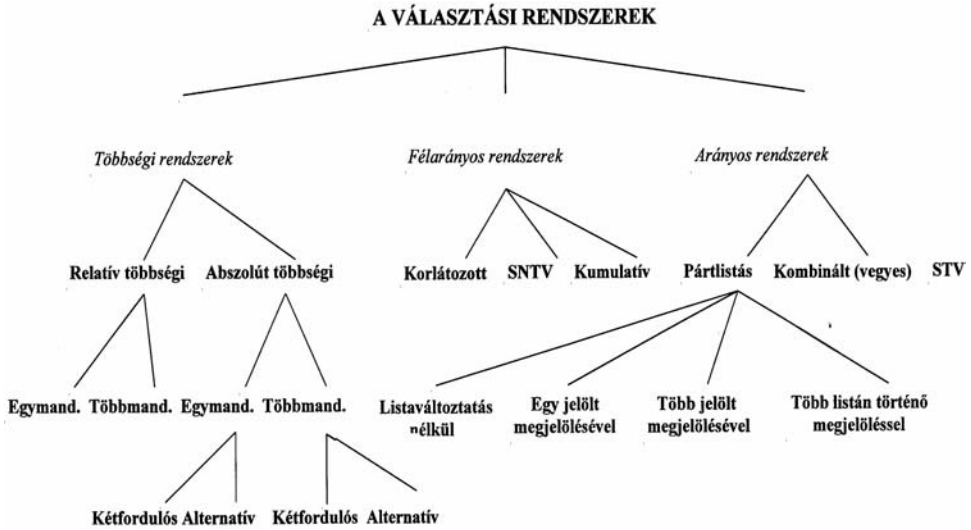
FELHASZNÁLT IRODALOM

- Áder János: 1991, Kinek az érdeke? A magyar választási rendszer jellemzése = *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest.
- Blais, André 1988, The Classification of Electoral Systems. *European Journal of Political Research*, vol. XVI. 99-110.
- Blondel, Jean 1990, *Comperative Government*. New York, Phillip Allen.
- Butler, David 1997, A Westminster-modell változatai = Fábíán György (szerk.) *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris.
- Dezső Márta, 1989, Választási rendszerek Nyugat-Európában. *Jogtudományi Közöny*, július.
- Dezső Márta, 1992, Választási rendszerek az európai gyakorlatban. *INFO – Társadalomtudomány*, no. 22.
- Dezső Márta, 1998, *Képviselés és választás a parlamenti jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó-MTA Állam- és Jogtudományi Intézet.
- Dezső Márta, 1998, Tendenciák a XX. század végi európai választási rendszerekben = Dezső Márta – Kukorelli István, *Választástudományi Tanulmányok*. Budapest, Országos Választási Iroda.
- Fábíán György, 1994, Választási rendszerek és a magyar megoldás. *Társadalmi Szemle*, vol. XLIX. no. 4.
- Fábíán György – Kovács László Imre, 1994, A választási rendszerek arányosságának egyes kérdései. *Politikatudományi Szemle*, vol. III. no. 3.
- Fábíán György – Kovács László Imre, 1997, Az arányosság újabb dimenziói = Fábíán György (szerk.) *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris.
- Fábíán György – Kovács László Imre, 1998, *Voksok és mandátumok*. Budapest, Villányi úti könyvek.
- Gallagher, Michael 1997, Arányosság, aránytalanság és választási rendszerek = Fábíán György (szerk.) *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris.
- Johancsik János, 1994, Sokpártiság és pártverseny Franciaországban és Magyarországon = Balogh István (szerk.) *Törésvonalak és értékválasztások*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézet.

- Kasapovic, Mirjana – Nohlen, Dieter 1997, Választási rendszerek és rendszerváltás Kelet-Európában = Fábián György (szerk.) *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris.
- Kovács László Imre, 1992, Vokok és mandátumok. Arányos-e a magyar választási rendszer? *Társadalmi Szemle*. vol. XLVII. no. 12.
- Kovács László Imre, 1993, Arányos-e a listás választási rendszer? *Társadalmi Szemle*. vol. XLVIII. no. 10.
- Kovács László Imre, 1997, Választás és választási rendszer = Fábián György (szerk.) *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris.
- Kovács László Imre, 1998, Választás és arányosság = Dezső Márta – Kukorelli István, *Választástudományi Tanulmányok*. Budapest, Országos Választási Iroda.
- Körösényi András, 1998, Választási rendszerek politikai hatásai, pártrendszer és kormányzat = Dezső Márta – Kukorelli István, *Választástudományi Tanulmányok*. Budapest, Országos Választási Iroda.
- Kukorelli István, 1998, A magyar választási rendszer 1989-1998 = Dezső Márta – Kukorelli István, *Választástudományi Tanulmányok*. Budapest, Országos Választási Iroda.
- Kukorelli István (szerk.), 1999, *Alkotmánytan*. Budapest, Osiris.
- Lijphart, Arend 1997, Választási rendszerek: típusok, formák, fejlődésvonalak = Fábián György (szerk.) *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris.
- Lijphart, Arend 1997, A választási törvények politikai következményei 1945-1985 = Fábián György (szerk.) *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris.
- Magyar Közlöny, 1990, no. 44.; 1994, no. 70.; 1998, no. 47.
- Mclean, Ian 1997, Képviselési formák és szavazási rendszerek = Fábián György (szerk.) *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris.
- Mészáros József – Szakadát István, 1998, A választási rendszer elemei = Dezső Márta – Kukorelli István (szerk.) *Választástudományi tanulmányok*. Budapest, Országos Választási Iroda.
- Rae, Douglas W. 1997, A választási rendszer változó elemei = Fábián György (szerk.) *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris.
- Rokkan, Stein 1968, *Elections: Electoral Systems, in International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: The Macmillan Company and the Free Press.
- Szoboszlai György, 1992, A választási rendszer a választási eredmények összefüggései. *INFO – Társadalomtudomány*. no. 22.
- Szoboszlai György, 1994, A választási rendszer hatása a politikai tagoltságra = Balogh István (szerk.) *Törésvonalak és értékválasztások*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Szoboszlai György, 1998, Választáspolitikológia dilemmák és a magyar választási rendszer strukturális jellemzői = Dezső Márta – Kukorelli István, *Választástudományi tanulmányok*. Budapest, Országos Választási Iroda.
- Szoboszlai György, 1999, Hagyományteremtés. A kormány megbukik a választásokon – 1994 = Balogh István (szerk.) *Törésvonalak és értékválasztások*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Taagepera, Rein – Shugart, Matthew S. 1997, A választási rendszerek kijelölése = Fábián György (szerk.) *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris.
- Taylor, Peter J. – Johnston, Ronald J. 1979, *Geography of Elections*. New York: Holmes and Meier.
- Választójogi Szociál Kllégium*, 1997, Győr, ELTE ÁJTK-SZIF, Okt. Intézet
- Weber Attila, 1999, Az egyesült jobboldal győzelme – 1998 = Balogh István (szerk.) *Törésvonalak és értékválasztások*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Wiener György, 1992, A kelet-közép-európai választások összehasonlítása. *INFO – Társadalomtudomány*. no. 22.
- Wiener György, 1999, Választás és rendszerváltás – 1990 = Földes György – Hubai László (szerk.) *Parlamentari választások Magyarországon 1920-1998*. Budapest.

FÜGGELÉK

1. ábra: A választási rendszerek

Forrás: Lakeman, Enid, *How Democracies Vote. A Study of Electoral Systems*. London, Faber, 1974.

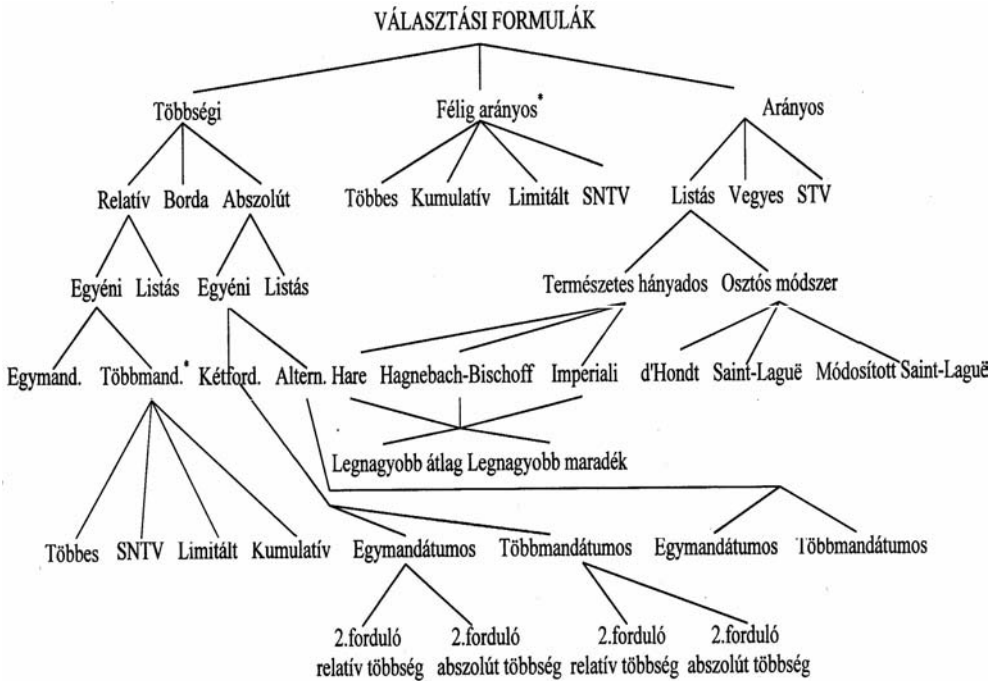
2. ábra: Választási rendszerek

* Ahány mandátum, annyi szavazat, kumulálás nem lehetséges.

Forrás: Bogdanor, Vernon – Butler, David: *Democracy and Elections. Electoral Systems and their Political Consequences*. Cambridge, Cambridge University Press. 1983.

3. ábra: Választási formulák

Forrás: *Választójogi Szpecial Kollegium*. Győr, 1997. Tavasz szemeszter.

* Mint látható, az egyéni relatív többségi rendszer többmandátumos alfajai megegyeznek a félig arányos formulákkal. Mivel ezek a formulák a módszert tekintve többségi, de az eredményt tekintve félig arányosak, így jobbnak láttam mindkét helyen feltüntetni azokat.

JEGYZETEK

¹ Dezső Márta, 1989.

² Thomas Hare, John Stuart Mill, Ernest Navill, Victor d'Hondt is írt több tanulmányt e kérdéskörben.

³ Dezső Márta idézi: 1998a

⁴ E dolgozat szintén a formula szerint tipizálja a választási rendszereket, de a formula és választási rendszer fogalmát különválasztja (lásd 2. fejezet).

⁵ Taylor, Peter J. – Johnston, Ronald J. 1979.

⁶ Blondel, Jean. 1990.

⁷ Blais, André 1988.

⁸ A választási rendszerek csoportosításához Fábíán György és Kovács László Imre Voksok és mandátumok című könyve szolgált alapul. Részletesebben lásd itt: 1998, Budapest: Villányi úti könyvek.

⁹ Fábíán – Kovács, 1998. 32-33.

¹⁰ A példát idézi: Mclean, Ian 1997.

- ¹¹ Lijphart „majority-runoff” vagy „majority-majority” elnevezéssel illeti ezt a formulát, ahol a két legerősebb jelölt kerül a második fordulóra. Ez az eset kizárja a pártok előzetes alkuszövetségait. Ezt a módszert inkább csak az elnökválasztásoknál alkalmazzák, például Franciaországban, Portugáliában vagy Ausztriában, de felvetődött alkalmazása a kerekasztal-tárgyalások során az Ellenzéki Kerekasztal részéről is, mikor az egyéni kerületek második fordulója volt a tárgyalások témája.
- ¹² Ezért írja Kovács László Imre, hogy helyesebb lenne az „arányos hajlamú” kifejezés használata. In Fábíán – Kovács: 1998. 101.
- ¹³ Néhány PR országban van egymandátumos körzet is (például Franciaország, Görögország, Spanyolország), ahol többségi formulát alkalmaznak.
- ¹⁴ A szakirodalomban vannak, akik azonosítják a Droop- és a Hagenbach-Bischoff-képletet, és csak elnevezésbeli különbségként kezelik az Írországból Droop, a kontinensen Hagenbach-Bischoff-nak nevezett kvótát. Mások szerint azonban ezek különböző kvóták (például Mészáros József, Szakadát István).
- ¹⁵ Először 1792-ben javasolta ezt a módszert Hamilton a képviseleti helyek elosztására. Ezért nevezték ezt a módszert régen Hamilton-módszernek.
- ¹⁶ Ezért van az, hogy a kvóták mellé odaillesztik az LR betűpárt (*Largest Remainder* = legnagyobb maradék).
- ¹⁷ Bár a döntőbírói szerepet meghagyom másnak, azért mindkét módszert bemutattam, illetve a kvóták mellett az egyszerűség kedvéért az LR rövidítést én is használok a továbbiakban.
- ¹⁸ Mészáros József – Szakadát István: 1998.
- ¹⁹ Rokkan, Stein: 1968.
- ²⁰ Kasapovic, Mirjana – Nohlen, Dieter: 1997.
- ²¹ A törvényhozásnak meg kell jelenítenie a politikai közösség politikai tagoltságát.
- ²² Egy földrajzilag meghatározott terület lakossága eldönti, hogy ki az a személy, aki őket a parlamentben megjeleníti. A terület tagjai ezen területek lakosságát személyesítik meg.
- ²³ Kasapovic – Nohlen: 1997. 172.
- ²⁴ Minél inkább korlátozott a leadható szavazatok száma, és minél több az elnyerhető mandátumok száma, a limitált formula annál inkább hasonlít a PR-re.
- ²⁵ Például Lijphart.
- ²⁶ Például Sartori.
- ²⁷ A képviseleti küszöb az a küszöb, mely felett lehetségessé válik a mandátumszerzés.
- ²⁸ Lijphart, Arend: 1997, Választási rendszerek: típusok, formák, fejlődésvonalak.
- ²⁹ Butler, David: 1997.
- ³⁰ Fábíán György – Kovács László Imre: 1994. 209.
- ³¹ Lijphart, Arend: 1997. A választási törvények politikai következményei 1945-1985.
- ³² Rae, Douglas W.: 1997.
- ³³ Lijphart: 1997. 95-96.
- ³⁴ Lijphart: 1997. 94.
- ³⁵ Lijphart: 1997. 96.
- ³⁶ Lijphart hivatkozik erre idézett művében, 100.
- ³⁷ Például Izrael.
- ³⁸ Lijphart: 1997. 99-100.
- ³⁹ Például Ausztria.
- ⁴⁰ Rae: 1997. 49.
- ⁴¹ Taagepera, Rein – Shugart, Matthew S.: 1997.
- ⁴² Fábíán – Kovács: 120.
- ⁴³ Meg kell jegyezni, hogy a reformokon belül rendszerint nemcsak a formulát, hanem más független változót – főleg a magnitúdót – is változtatnak. Így ezek vizsgálata csak együttesen lehetséges.
- ⁴⁴ *Gerrymandering* = a választókerületek határainak pártérdekek alapján történő megváltoztatása.
- ⁴⁵ Taagepera – Shugart: 1997. 138.
- ⁴⁶ A kifejezés Kasapovic – Nohlen idézett művében található.
- ⁴⁷ Bár kétségtelen, hogy nemcsak a formulának volt ezekre hatása, hanem például a választókerületek nagyságának, küszöböknek, társadalmi törésvonalaknak stb.

- ⁴⁸ Az MDF 1987. szeptember 27-én alakult társadalmi mozgalomként, majd 1988. szeptember 3-án lett párt.
- ⁴⁹ Tudniillik, hogy ezek koalícióra lépnek az MSZMP-vel.
- ⁵⁰ Érdekesség, hogy az MSZMP utódpártjai csak egy körzetben tudtak győzni (Szűrös Mátyás Hajdú-Biharban).
- ⁵¹ A brit rendszer adatait tartalmazó táblázat Az abszolút többségi formula című alfejezetben található.
- ⁵² Fábíán György – Kovács László Imre: 1997.
- ⁵³ Ez okozza azt a problémát, hogy a listás szavazatok összesített táblázatait fűrkészve felróják aránytalansági tényezőnek azt, hogy az országos listás mandátumok elosztásánál az egyéni töredékszavazatokat is figyelembe kell venni, s ez nem jelenik meg a szavazatarányokban. Ez az aránytalansági tényező látszólagos. Kizárólag a szemlélő nézőpontjából következik, abból az akarati tényezőből, hogy az elemző a listás eredményeket „együttesen” akarja látni. Ez azonban nem lehetséges, mivel az egyéni töredékszavazatok minőségileg mást képviselnek, mint a listások. Ez a szemlélet azonban a konkrét választási eredmények arányosságára nincsen hatással. Hogy ez a torzító hatás eltűnjön, vagy az egyéni töredékszavazatokat is figyelembe kell venni, vagy a két listát külön kell szemlélni.
- ⁵⁴ Maradékszavazat a fel nem használt töredékszavazat.